

**ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ
ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΙ
(ΞΕΝΟΦΩΝ, ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ)**

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

Τόμος 1ος

Ομάδα συγγραφής:

Κυριακή Διαλησμά

Άρης Δρουκόπουλος

Ευαγγελία Κουτρομπέλη

Γεράσιμος Χρυσάφης

Υπεύθυνοι για το Παιδαγωγικό

Ινστιτούτο

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΕΪΚΟΥ, Σύμβουλος

ΣΩΤΗΡΗΣ ΓΚΛΑΒΑΣ,

Μόνιμος Πάρεδρος

Επιτροπή κρίσης:

Αθανάσιος Βερτσέτης

Αγγελική Στασινοπούλου

Κώστας Σταύρου

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα εργασίας ΥΠΔΒΜΘ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Κ. Διαλησμά - Α. Δρουκόπουλος
Ε. Κουτρομπέλη - Γ. Χρυσάφης**

**ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΙ
(ΞΕΝΟΦΩΝ, ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ)**

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

Τόμος 1ος

Το εικονογραφικό υλικό και οι χάρτες του βιβλίου προέρχονται από εκδόσεις Μουσείων και Εκδοτικών Οίκων, τους οποίους το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ευχαριστεί θερμά. Ιδιαίτέρως ευχαριστεί την Εκδοτική Αθηνών και το Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΗ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ιστοριογραφία Ιστορία

Ιστοριογραφία είναι η επιστήμη που καταγράφει σε χρονολογική σειρά την πορεία των γεγονότων, τα οποία αναφέρονται σ' ένα ανθρώπινο σύνολο μιας ορισμένης χρονικής περιόδου. Ο ιστοριογράφος εφαρμόζει κριτική εξέταση και αξιολόγηση των πηγών, αναλύει και ερμηνεύει τα αίτια και τις συνθήκες των εξελίξεων και μάλιστα με δύναμη συνθετική και εκφραστική.

Ιστορικές καταγραφές στην Αίγυπτο και Μεσοποταμία

Για να εκτιμηθεί η προσφορά του ελληνικού πνεύματος στη γένεση της ιστοριογραφίας ως επιστήμης αρκεί μια σύντομη αναφορά στις

παλαιότερες ιστορικές καταγραφές των μεγάλων πολιτισμών της Ανατολής.

Αιγύπτιοι, Βαβυλώνιοι και Ασύριοι ηγεμόνες απθανάτιζαν τα κατορθώματά τους σε μνημειώδεις επιγραφές. Στα αρχεία ανακτόρων και ναών συγκεντρώνονταν διοικητικά έγγραφα και διάφορα άλλα κείμενα για τα επιτεύγματα των βασιλέων ή για τη δαιώνιση της δόξας των Θεών που τους προστάτευαν¹.

Παλαιά Διαθήκη

Τα «ιστορικά» βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης περιλαμβάνουν γεγονότα της περιόδου 1.300-400 π.Χ. Είναι δύσκολος ο ασφαλής συσχετισμός

1. Μόνο για τον Ασουρμπανιμπάλ (7ος αι. π.Χ.) έχουν βρεθεί 20 χιλιάδες πινακίδες

των γεγονότων αυτών με τα ιστορικά γεγονότα, γνωστά από άλλες πηγές. Τα κείμενα αυτά της Π.Δ. δεν έχουν ως κύριο στόχο την καταγραφή ιστορικών γεγονότων αλλά την επιλεκτική παρουσίασή τους, εφόσον τα βιβλία αυτά αποτελούν κυρίως «ομολογία πίστεως».

Κίνα

Στην Άπω Ανατολή, γραπτά στοιχεία για ιστορικά γεγονότα ανάγονται στις αρχές της 1ης χιλιετίας π.Χ. Τα πρώτα συνθετικά έργα εμφανίζονται τον 1ο αι. π.Χ. Βασικά γνωρίσματα της αρχαίας κινεζικής ιστοριογραφίας είναι η ευσυνείδητη καταγραφή των γεγονότων, ο περιορισμός του ενδιαφέροντος των ιστορικών μόνο στους αξιωματούχους της Κίνας και, γενικότερα, η αντίληψη ότι η ιστορία έχει νόημα

μόνο αν προσφέρει πρακτικές συμβουλές για τη ζωή.

Όλα τα παραπάνω κείμενα έχουν μεγάλη ιστορική αξία ως πηγές πληροφοριών. Σε καμιά περίπτωση όμως δεν συνιστούν συνεχή ιστορική αφήγηση, ούτε εφαρμογή επιστημονικής μεθόδου.

Η πρωτοτυπία των Ελλήνων

Η μεγάλη πρωτοτυπία των Ελλήνων ιστορικών έγκειται στην προσπάθειά τους να ξεχωρίσουν τα πραγματικά από τα φανταστικά γεγονότα και τους μύθους και να διαμορφώσουν επιστημονική μέθοδο για το έργο τους.

Η εξέλιξη της ελληνικής ιστοριογραφίας, αντίθετα με τους Ανατολικούς πολιτισμούς, ήταν ραγδαία μέσα σε δύο αιώνες (από το τέλος της αρχαϊκής εποχής ως τα μέσα του

4ου αι. π.Χ.). Χαρακτηριστικό στοιχείο διαφοράς είναι ότι ήδη από την αρχή οι Έλληνες ιστορικοί δεν έκαναν απλή καταγραφή, φρόντιζαν ιδιαίτερα τη γλώσσα και την έκφραση. Από τα κείμενα χιλίων περίπου ιστορικών της αρχαιότητας σώθηκαν αυτά που, εκτός από την εξιστόρηση σημαντικών γεγονότων, είχαν και μεγάλη λογοτεχνική αξία.

Αρχαϊκή Εποχή

Κατά την αρχαϊκή εποχή (7ος-6ος αι. π.Χ.) στις ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας σημειώθηκαν γοργές οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πνευματικές αλλαγές. Απεικονίζονται στη ζωή, στην τέχνη και στη σκέψη. Από τα πιο εντυπωσιακά επιτεύγματα της περιόδου είναι η γεωγραφία, η οποία στηρίζεται σε προσωπική έρευνα και αυτοψία,

η φιλοσοφία που προσπαθεί να δώσει μια νέα ερμηνεία για τη δημιουργία και τη δομή του κόσμου και η ιστορία¹, που επιδιώκει να καταγράψει σε ολοκληρωμένα έργα σημαντικά γεγονότα του παρελθόντος και της σύγχρονης εποχής.

Λογογράφοι

Οι παλαιότεροι λογογράφοι (= πεζογράφοι) όπως ο Διονύσιος ο Μιλήσιος, ο Χάρων ο Λαμψακηνός, ο Ξάνθος ο Λυδός, ο Εκαταίος ο Μιλήσιος είναι γνωστοί από διάφορες αρχαίες πηγές και από ελάχιστους. Τα κύρια χαρακτηριστικά

1. Η λ. ιστορία σημαίνει και 1) Τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα ενός λαού, μιας περιόδου κλπ. αλλά και την ιστοριογραφία, την καταγραφή των γεγονότων.

τους: καταγραφή προφορικών παραδόσεων, ταξιδιωτικές περιγραφές, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παράκτια ναυσιπλοΐα και για τοπικά έθιμα διαφόρων λαών. Μερικοί απ' αυτούς ενδιαφέρθηκαν ιδιαίτερα για τη μυθογραφία (καταγραφή μυθικών διηγήσεων), τη γενεαλογία (κατάρτιση πινάκων του γενεαλογικού δέντρου ισχυρών οικογενειών), τη σύνταξη καταλόγων με τα ονόματα αρχόντων ή αξιωματούχων μιας πόλης ή με τα ονόματα αθλητών, κυρίως Ολυμπιονικών. Ο Εκαταίος ο Μιλήσιος στα έργα του Γενεαλογίαι και Γης περίοδος συνδύαζε τα βασικά γνωρίσματα της πεζογραφίας της εποχής του με μια νέα αντίληψη για επιστημονική, ορθολογική έρευνα και τεκμηρίωση.

Ηρόδοτος ο πατέρας της Ιστορίας 5ος αι. π.Χ.

Ο Ρωμαίος πολιτικός, ρήτορας και φιλόσοφος Κικέρων (1ος αι. π.Χ.) έχει αποκαλέσει τον Ηρόδοτο «πατέρα της ιστορίας» γιατί θεωρεί ότι είναι ο πρώτος στην ιστορία των γραμμάτων άξιος του ονόματος του ιστορικού. Το έργο του είναι το αρχαιότερο πεζό κείμενο του δυτικού πολιτισμού που σώθηκε ολόκληρο. Ο Ηρόδοτος ο Αλικαρνασσεύς¹ (πιθανώς 485-425 π.Χ.) στο προοί-

1. Ο μεγάλος ιστορικός, μολονότι καταγόταν από τη Δωρική αποικία της Αλικαρνασσού και έζησε πολλά χρόνια στην Αθήνα έγραψε το έργο του στην Ιωνική διάλεκτο, ακολουθώντας την παράδοση των Ιώνων λογογράφων.

μιο του χαρακτηρίζει το έργο του «ιστορίην» (= έρευνα) και θέτει ως στόχο του να καταγράψει «τά γενόμενα έξ ανθρώπων» για να μη λησμονηθούν « έργα μεγάλα τε και θωμαστά». Στα εννέα βιβλία του (το καθένα έχει ως τίτλο του το όνομα μιας Μούσας· ο χωρισμός σε βιβλία είναι μεταγενέστερος) συνυφαίνει την καταγραφή ιστορικών γεγονότων με τη γεωγραφία και την εθνογραφία, δηλ. την περιγραφή της χώρας, του τρόπου ζωής, των παραδόσεων, των εθίμων και των θεσμών των λαών της Ανατολικής Μεσογείου. Κεντρική γραμμή του έργου του είναι η συνεχής ανάπτυξη της περσικής κυριαρχίας στην Ασία, την Αφρική και τελικά στην Ευρώπη με τις τρεις περσικές εκστρατείες στην Ελλάδα («Μηδικά», Περσικοί πόλεμοι) ως τα γεγονότα

του χειμώνα του έτους 479 π.Χ. Αξιολογεί την αξιοπιστία των πηγών του (2.99, 147, 7.152) και εκθέτει τη δική του γνώμη για τα αίτια των πολέμων, «δι' ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν» όπως υποσχέθηκε στην αρχή του βιβλίου του.

Θουκυδίδης ο μεγαλύτερος ιστορικός 5ος αι. π.Χ.

Ο Θουκυδίδης, από τον Άλιμο της Αττικής (πιθ. 455-399 π.Χ.), ο μεγαλύτερος ιστορικός όλων των εποχών, κατέγραψε τα συγκλονιστικά γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου (431-404 π.Χ.) και προσπάθησε να ερμηνεύσει τα αίτιά τους. Ενώ ο Ηρόδοτος πέρασε στην ανασία με τη λαμπρή εξιστόρηση των πιο λαμπρών στιγμών του αρχαίου κόσμου, στο έργο του Θουκυδίδη αποτυπώνονται η δόξα και η

συντριβή της πατρίδας του της Αθήνας, η ένταση του πολέμου ανάμεσα στην Αθήνα, τη Σπάρτη και τους συμμάχους τους, που παρέσυρε στη δίνη του όλες τις πόλεις-κράτη του ελληνισμού, και οι έντονες πνευματικές ζυμώσεις της εποχής του. Έφερε νέο πνεύμα και νέα μέθοδο στην ιστορική επιστήμη. Συνέγραψε την ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου, γιατί έκρινε από την αρχή ότι αυτός θα ήταν «μέγας και άξιολογώτατος τῶν προγεγενημένων», εξαιτίας της πρωτοφανούς πολεμικής ετοιμότητας των αντιπάλων. Η αλήθεια για τα ιστορικά γεγονότα «έπιπόνως ηύρισκετο» γιατί ακόμη και οι παρόντες στα ίδια συμβάντα έδιναν διαφορετικές εκδοχές γι' αυτά, ανάλογα με τις πολιτικές τους συμπάθειες ή με τη δύναμη της μνήμης τους

(«...ὡς ἑκατέρων τις εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχει»). Εκθέτει με θαυμαστή ακρίβεια σε μεγάλο μέρος του πρώτου βιβλίου του τις αιτιάσεις των αντιπάλων πριν απ' τον πόλεμο και τα προβλήματα που προκαλούσαν τις διενέξεις μεταξύ τους (τὰς αἰτίας προύγραφα πρῶτον καὶ τὰς διαφοράς»). Ο ίδιος προβάλλει τη βαθύτερη, την ουσιαστική και ανομολόγητη αιτία του πολέμου («... τὴν δὲ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ»), δηλαδή το φόβο που προκαλούσε στους Λακεδαιμονίους η συνεχής οικονομική και στρατιωτική ανάπτυξη των Αθηναίων. Ο σκοπός της συγγραφής του ήταν να δώσει στους μελλοντικούς σοβαρούς αναγνώστες του έργου του ένα «κτῆμα ἐς αἰεὶ» για να γνωρίζουν τι ακριβώς συνέβη στον Πελοποννησιακό πόλεμο και

αξιοποιώντας αυτή τη γνώση να ενεργήσουν ανάλογα, όταν θα ξανασυμβούν «ὅμοια ἢ παραπλήσια», εφόσον η ανθρώπινη φύση δεν αλλάζει.

Το έργο του Θουκυδίδη είναι το παλαιότερο πεζό κείμενο σε αττική διάλεκτο. Στα χρόνια του η Αθήνα ήταν πλέον πολιτιστική πρωτεύουσα του ελληνισμού, και του κόσμου ολόκληρου, και ο μεγάλος ιστορικός απομακρύνεται γλωσσικά από τους λογογράφους και τον Ηρόδοτο. Η αττική καθιερώθηκε ως γλώσσα της λόγιας ιστοριογραφίας επί αιώνες, ως την άλωση της Πόλης.

Ξενοφών 4ος αι. π.Χ.

Τα γεγονότα της τελευταίας περιόδου του Πελοποννησιακού πολέμου, από το 411 ως το 404 π.Χ. τα περιέλαβε ο Ξενοφών, από το δήμο

Ερχιάς της Αττικής (πιθ. 431-355 π.Χ.) στα Έλληνικά του. Φιλοδόξησε κι αυτός, όπως και άλλοι σύγχρονοί του, να συνεχίσει το έργο του Θουκυδίδη¹.

Από τη συγγραφική παραγωγή των ιστορικών του 4ου αι. π.Χ. διασώθηκαν μόνο τα έργα του Ξενοφώντος

1. Ο Θεόπομπος από τη Χίο, ο Καλλισθένης από την Όλυνθο της Χαλκιδικής, ο Έφορος από την Κύμη της Μ. Ασίας, ο Αναξιμένης από τη Λάμψακο του Ελλησπόντου, ο άγνωστος συγγραφέας των Έλληνικών σε πάπυρο της Οξυρύγχου, άρχιζαν το έργο τους από εκεί που σταμάτησε ο μεγάλος ιστορικός. Είναι χαρακτηριστικό ότι συγγραφείς από τόσο διαφορετικά σημεία τον Ελληνισμό επιδίωξαν να συνεχίσουν το έργο του Θουκυδίδη.

**και σύντομα ή εκτενέστερα
αποσπάσματα από τους άλλους.**

**Νέες τάσεις στην ιστοριογραφία
Η αποδέσμευση από την «πόλη»,
αλλά και από το συγκεκριμένο
μεγάλο ιστορικό γεγονός (Περσικοί
πόλεμοι στον Ηρόδοτο, Πελοποννη-
σιακός πόλεμος στον Θουκυδίδη)
είναι φανερή στα επτά βιβλία των
Ἑλληνικῶν του Ξενοφώντος. Και
άλλα όμως χαρακτηριστικά του
έργου του τον απομακρύνουν από
τους δύο μεγάλους ιστορικούς του
5ου αι. και τον φέρνουν κοντά
στους μεταγενέστερους ιστορικούς:
η Κύρου Ἀνάβασις, με τον τονισμό
της προσωπικής συμβολής του
συγγραφέα στα γεγονότα και η
περιγραφή προσώπων και χαρα-
κτήρων αποτελεί το παλαιότερο
σωζόμενο δείγμα απομνημονευμα-**

τογραφίας, ο Άγησίλαος, με την εγκωμιαστική παρουσίαση των αρετών του Σπαρτιάτη βασιλιά είναι το πρώτο ιστορικό εγκώμιο και η Κύρου Παιδεία, με τη μυθιστορηματική παρουσίαση της αγωγής και της ζωής του μεγάλου βασιλιά είναι η πρώτη μυθιστορηματική βιογραφία.

Ελληνιστική εποχή

Στο τέλος του 4ου αιώνα και στις αρχές του 3ου πολλοί απ' αυτούς που γνώρισαν τον Αλέξανδρο και τον ακολούθησαν στις εκστρατείες του έγραψαν για το μεγάλο στρατηλάτη. Άλλοι ιστορικοί συνέχισαν να γράφουν Έλληνικά, περιλαμβάνοντας τις ιστορικές εξελίξεις σε διάφορες περιοχές αλλά και τοπικές ιστορίες, μονογραφίες για ιστορικές προσωπικότητες και απομνημονεύματα.

Πολύβιος 3ος αι. π.Χ.

Ο Πολύβιος ο Μεγαλοπολίτης (πιθ. 200-118 π.Χ.) είναι ο σημαντικότερος ιστορικός της Ελληνιστικής Εποχής. Από τα σαράντα βιβλία του σπουδαιότερου έργου του, 'Ιστορίαι, έχουν σωθεί ολόκληρα τα πέντε πρώτα και εκτεταμένα αποσπάσματα ή επιτομές από τα υπόλοιπα. Το έργο του είχε σχεδιαστεί να καλύψει την περίοδο 220-168 π.Χ., δηλ. από την αρχή του Β΄ Καρχηδονιακού πολέμου ως την οριστική επιβολή της ρωμαϊκής κυριαρχίας στις ελληνικές πόλεις και στους συνασπισμούς τους. Είναι ο πρώτος ιστορικός που δηλώνει ότι γράφει «καθολικήν» (= παγκόσμια) ιστορία, καθώς η προοδευτική, ταχύτατη επέκταση της ρωμαϊκής κυριαρχίας τον οδήγησε να δώσει στο έργο του «μια συνοπτική θεώρηση για τους

αναγνώστες». Κύριος στόχος του ήταν να δείξει «με ποιο τρόπο και με ποια μορφή πολιτεύματος σχεδόν ολόκληρη η οικουμένη, σε λιγότερο από πενήντα χρόνια, υποτάχτηκε σε μια μοναδική εξουσία, στην εξουσία των Ρωμαίων, γεγονός χωρίς προηγούμενο στο παρελθόν» (1.1).

Το πρότυπό του ως προς την αντικειμενικότητα, την ανάγκη της αυτοψίας και τη διερεύνηση των ιστορικών γεγονότων ήταν ο Θουκυδίδης. Υποστηρίζει ότι η ιστορία πρέπει να είναι «πραγματική», δηλ. να καταγράφει γεγονότα, να είναι αντικειμενική και να μην επιδιώκει να συγκινήσει ή να εντυπωσιάσει τον αναγνώστη, ότι «τα διδάγματα που προκύπτουν από τη μελέτη της ιστορίας είναι η πιο αποτελεσματική προετοιμασία για την πολιτική

δραστηριότητα» (1.1.2) και ότι ο ιστορικός πρέπει να αναζητά την αλήθεια, την οποία χαρακτηρίζει «το μάτι της ιστορίας», και να ξεχνάει κάθε συμπάθεια ή αντιπάθεια προς τα αναφερόμενα πρόσωπα, «ὅταν τὸ τῆς ἱστορίας ἦθος ἀναλαμβάνη» (1.14.4).

Διόδωρος 1ος αι. π.Χ.

Η παραγωγή της ιστοριογραφίας και στους επόμενους αιώνες ως το τέλος του αρχαίου κόσμου, ήταν πλουσιότατη. Άλλοι συγγραφείς ξαναγύριζαν στο παρελθόν, χρησιμοποιώντας τις μεγάλες βιβλιοθήκες της εποχής (με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τον Διόδωρο τον Σικελιώτη, 1ος αι. π.Χ.. που έγραψε σε 40 βιβλία παγκόσμια ιστορία από το μυθικό παρελθόν ως τις μέρες του), άλλοι κατέγραφαν τα σύγχρονα

**γεγονότα και μερικοί απλώς κολλά-
κευαν τους ισχυρούς της ημέρας.**

Ρωμαϊκή Εποχή

**Στη ρωμαϊκή εποχή και κυρίως
στον 2ο μ.Χ. μέσα στη νέα άνθηση
των ελληνικών γραμμάτων και στην
ανανέωση των ενδιαφερόντων για
την κλασική εποχή ξεχωρίζουν δύο
σημαντικοί συγγραφείς, ο
Πλούταρχος και ο Αρριανός.**

Πλούταρχος 2ος αι. μ.Χ. «Βίοι»

**Ο Πλούταρχος από τη Χαιρώνεια
της Βοιωτίας (πιθ. 50-120 μ.Χ.) είναι
ο γνωστότερος βιογράφος του αρ-
χαίου κόσμου. Δεν θεωρεί τον εαυτό
του ιστορικό. Στο πρώτο κεφάλαιο
του Βίου του Αλεξάνδρου (Άλέξαν-
δρος 1.2) τονίζει χαρακτηριστικά:
«δεν γράφουμε ιστορία αλλά βιο-
γραφίες... πολλές φορές ένα μικρό**

πράγμα, μια φράση ή ένα αστείο, φανερώνουν περισσότερο τον χαρακτήρα απ' ό,τι μάχες πολύνεκρες και μεγαλειώδεις παρατάξεις και πολιορκίες πόλεων». Οι 44 βιογραφίες του έχουν σχεδιαστεί κατά ζεύγη, ενός επιφανούς Έλληνα και ενός Ρωμαίου με τονισμό των κοινών χαρακτηριστικών τους, των αρετών και των ελαττωμάτων τους. Οι Βίοι Παράλληλοι υπήρξαν επί αιώνες ενδιαφέρον και δημοφιλές ανάγνωσμα για την ανάλυση των χαρακτήρων, τα αποκαλυπτικά ανέκδοτα, τα αποφθέγματα των βιογραφουμένων προσώπων. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Shakespeare έχει στηριχτεί στο κείμενο του Πλουτάρχου για τις τραγωδίες του Ιούλιος Καίσαρας, Αντώνιος και Κλεοπάτρα, Κοριολλάνος. Ο Κ. Καβάφης έχει εμπνευστεί από τον Αντώνιο του Πλουτάρχου

τρία πασίγνωστα ποιήματά του (Αλεξανδρινοί Βασιλείς, Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον, Καισαρίων).

Αρριανός 2ος αι. μ.Χ.

Ο Αρριανός, από την Νικομήδεια της Βιθυνίας (περ. 95-180 μ.Χ.), έχοντας ως πρότυπο τον Ξενοφώντα και στα πνευματικά ενδιαφέροντα και στη γλώσσα, έγραψε έργα ιστορικά, φιλοσοφικά, γεωγραφικά και στρατιωτικά εγχειρίδια. Στο γνωστότερο ιστορικό έργο του Άλεξάνδρου Άνάβασις, σε 7 βιβλία κατά το πρότυπο του Ξενοφώντος, από τον μεγάλο αριθμό έργων που είχε στη διάθεσή του, προχώρησε σε επιλογή των πιο αξιόπιστων κατά την κρίση του (1.1.1-2) και εξιστόρησε την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου από την αρχή της ως την ημέρα του θανάτου του. Το έργο

του Αρριανού αποτελεί την πιο αξιόπιστη πηγή μελέτης για τον Αλέξανδρο.

Η επικράτηση του Χριστιανισμού και οι ριζικές αλλαγές στον τρόπο ζωής και σκέψης επισφράγισε το τέλος του αρχαίου κόσμου. Πόσο ισχυρή ήταν η παράδοση και η ακτινοβολία των αρχαίων ιστορικών φαίνεται αν συγκρίνει κανείς τα, υψηλού επιπέδου, ιστορικά κείμενα της μεσαιωνικής εποχής στη Βυζαντινή αυτοκρατορία με τα κείμενα που έχουν διασωθεί στις γλώσσες των άλλων ευρωπαϊκών λαών.

Β. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ ΟΛΟΡΟΥ ΑΛΙΜΟΥΣΙΟΣ

1. Η ΖΩΗ ΤΟΥ.

Καταγωγή

Ο Θουκυδίδης (πιθ. 455-399 π.Χ.) γεννήθηκε στο δήμο Άλιμοῦντος (στο σημερινό Άλιμο της Αττικής) από πλούσια, αριστοκρατική οικογένεια. Ο πατέρας του είχε οικογενειακούς δεσμούς με το βασιλιά Όλορο της Θράκης, και τους μεγάλους στρατηγούς Μιλτιάδη και Κίμωνα. Η οικογένεια είχε στην κατοχή της χρυσωρυχείο στη Σκαπτή Ύλη της Θράκης και ασκούσε επιρροή στους κατοίκους της περιοχής (καὶ ἀπ' αὐτοῦ δύνασθαι ἐν τοῖς πρώτοις τῶν ἡπειρωτῶν», 4.105.1). Ο Θουκυδίδης έλαβε λαμπρή μόρφωση, με δασκάλους το φιλόσοφο

Αναξαγόρα, στενό φίλο του Περικλή, και το ρήτορα Αντιφώντα.

Μόρφωση

Θεωρείται βέβαιο ότι είχε εξοικειωθεί με τη μέθοδο και την έκφραση των μεγάλων σοφιστών, του Γοργία από τους Λεοντίους της Σικελίας και του Πρόδικου από την Ηλεία και με τις κατακτήσεις της νέας ιατρικής των ημερών του. Η παιδική και νεανική του ηλικία συμπίπτει με τα λαμπρότερα χρόνια της αθηναϊκής δύναμης, με τον Περικλή να δεσπόζει στην πολιτική ζωή του κράτους, την Αθήνα να στολίζεται με έργα τέχνης που θα έμεναν αριστουργήματα αξεπέραστα στους αιώνες και την πνευματική ζωή στην κορύφωσή της με τα μεγάλα επιτεύγματα του αρχαίου δράματος, του σοφιστικού κινήματος, της

ιατρικής επιστήμης.

Η στρατηγική του Περικλή
Κατά την έναρξη του πελοποννησιακού πολέμου (431 π.Χ.), ο Θουκυδίδης πίστευε στη μεγάλη αξία του Περικλή (μολονότι η οικογενειακή του παράδοση τον συνέδεε με την αντίπαλη παράταξη, των αριστοκρατικών) και στην ορθότητα των βασικών αρχών του πολεμικού του σχεδιασμού: άμυνα στην ξηρά, επίθεση στη θάλασσα, σύνεση και αυτοπεποίθηση.

Λοιμός

Το δεύτερο έτος του πολέμου προσβλήθηκε και ο ίδιος από τον καταστρεπτικό λοιμό που εξόντωσε το 1/3 του πληθυσμού της Αττικής («ταῦτα δηλώσω αὐτός τε νοσήσας καὶ ἰδὼν ἄλλους πάσχοντας»). Ο ίδιος

**επέζησε αλλά ο Περικλής πέθανε
από τον λοιμό το επόμενο έτος**

Δημαγωγοί
και στην πολιτική ζωή της εμπόλε-
μης και πολιορκημένης από τη
στεριά, Αθήνας επικράτησε οξεία
αντιπαράθεση ανάμεσα στην παρά-
ταξη των συντηρητικών αριστοκρα-
τικών και των δημοκρατικών, τους
οποίους καθοδηγούσαν πλέον αδί-
στακτοι δημαγωγοί, με ισχυρότερο
τον Κλέωνα.

**Αποτυχία του Θουκυδίδη στην
Αμφίπολη**

Το 424 π.Χ. ο Θουκυδίδης, ως στρα-
τηγός, δεν μπόρεσε να σώσει την
Αμφίπολη, αποικία των Αθηναίων
κοντά στις εκβολές του Στρυμόνα,
από την επίθεση των Σπαρτιατών.
Η περιοχή είχε μεγάλη στρατηγική
σημασία για την Αθήνα, επειδή

διέθετε άφθονη ναυπηγήσιμη ξυλεία για τις ανάγκες του αθηναϊκού στόλου και βρισκόταν κοντά στα χρυσωρυχεία του Παγγαίου. Ο Θουκυδίδης είχε αποσταλεί εκεί με μικρή μοίρα του αθηναϊκού στόλου για να ελέγχει την περιοχή, όταν ο Σπαρτιάτης στρατηγός Βρασίδας έφτασε με ταχύτατη πορεία από την Πελοπόννησο στη Μακεδονία, σε μια κίνηση αντιπερισπασμού.

Εξορία

Οι πολιτικοί του αντίπαλοι τιμώρησαν το Θουκυδίδη με εξορία («Καὶ ξυνέβη μοι φεύγειν τὴν ἑμαυτοῦ ἔτη εἴκοσι μετὰ τὴν ἐς Ἀμφίπολιν στρατηγίαν») κι αυτός, εξόριστος πια, αφιερώνει όλο το χρόνο του στην ιστορική του έρευνα και συγκεντρώνει πληροφορίες και από τα δύο στρατόπεδα με πολλές μετακινήσεις

στους χώρους των συγκρούσεων: «και αφού βρέθηκα και στα δύο μέρη, και μάλιστα περισσότερο στις περιοχές που ήλεγχαν οι Πελοποννήσιοι λόγω της εξορίας μου μπορούσα να παρακολουθήσω τις εξελίξεις καλύτερα και πιο άνετα» (5.26.5).

Το τέλος του πολέμου

Δεν είναι βέβαιο αν γύρισε στην Αθήνα μετά το 404 π.Χ. με την αμνηστία που παραχωρήθηκε. Οι πληροφορίες των αρχαίων πηγών είναι αβέβαιες και σε ορισμένα σημεία αντιφατικές. Βέβαιο είναι ότι έζησε ως το τέλος του πολέμου¹. Το έργο του έμεινε ημιτελές. Στα πρώτα βιβλία υπάρχουν αναφορές για το τέλος του πολέμου και την τελική καταστροφή· η εξιστόρηση όμως των γεγονότων δεν φτάνει ως το 404 π.Χ. αλλά διακόπτεται στο

411 π.Χ. Ο θάνατος δεν άφησε τον μεγάλο ιστορικό να τελειώσει το έργο του.

1. «Τούτου δὲ τοῦ πολέμου μῆκός τε μέγα προύβη» 1.23.1, «ἔτη δὲ ἔς τοῦτο τὰ ξύμπαντα ἐγένετο τῷ πολέμῳ ἑπτὰ καὶ εἴκοσι», 5.26.1, «ἔπεβίων δὲ διὰ παντὸς αὐτοῦ αἰσθανόμενος τε τῇ ἡλικίᾳ καὶ προσέχων τὴν γνώμην, ὅπως ἀκριβὲς τι εἴσομαι», 5.26.5.

2. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΚΑΙ ΙΔΕΕΣ

Η σημασία του πολέμου

Ο Θουκυδίδης κατενόησε από την αρχή τη σημασία του πολέμου που ξεσπούσε: οι αντίπαλοι βρίσκονταν στο ύψιστο σημείο της ακμής τους οικονομικά και στρατιωτικά και τα

ουδέτερα ελληνικά κράτη ήταν αδύνατο να μην εμπλακούν στον πόλεμο. Προσπάθησε λοιπόν να ερευνησει τους παράγοντες που δημιούργησαν τόσο μεγάλη πολεμική ισχύ.

Η έρευνα του παρελθόντος
Εξετάζοντας τις εξελίξεις ακόμη και πριν από τον Τρωικό πόλεμο ως τα Μηδικά, εκεί που οι πηγές του δεν μπορούσαν, με τα δεδομένα της εποχής, να είναι αξιόπιστες, χρησιμοποιεί λογικές μεθόδους και καταγράφει τις ιστορικές αλλαγές με πορίσματα «εϊκότα» (= εύλογα, σύμφωνα με τη λογική και την πείρα), «σημεΐα» ή «μαρτύρια» (ενδείξεις και αποδείξεις) και «τεκμήρια» (= συμπεράσματα στα οποία καταλήγει η έρευνα).

Τονίζει ότι χωρίς μόνιμες εγκαταστάσεις πληθυσμών, πολιτική

σταθερότητα, οικονομική ανάπτυξη και, κυρίως, χωρίς την κυριαρχία στη θάλασσα δεν μπορούσε να συγκροτηθεί ισχυρό στρατιωτικά κράτος. Η προσπάθεια για κριτική απόδειξη των θέσεών του θυμίζει έντονα την επιχειρηματολογία των σοφιστών.

Τα βαθύτερα αίτια του πολέμου
Το ενδιαφέρον του επικεντρώνεται στην πολιτική ιστορία και γι' αυτό αποφεύγει συνειδητά ό,τι θεωρεί άσχετο προς την κατανόηση του πολέμου δηλ. μύθους, χρησμούς, ανέκδοτα, ατομικές προσωπογραφίες, διαδόσεις και φήμες. Κατά την άποψή του βαθύτερη αιτία του πολέμου ήταν η ανάπτυξη, οικονομική και στρατιωτική, της αθηναϊκής δύναμης. Αυτό καθορίζει και τους βασικούς άξονες του έργου του. Η

«αθηναϊκή συμμαχία» είχε μετατραπεί σε αθηναϊκή ηγεμονία («ἀρχή»). Τα σύμμαχα κράτη του Αιγαίου, της Μακεδονίας, της Θράκης τυπικά μόνον ήταν ανεξάρτητα.

**Ποια προβλήματα θέτει ο
Θουκυδίδης**

Αυτή η ηγεμονική δύναμη της Αθήνας μπορούσε να ενισχυθεί, να περιοριστεί, να τροποποιηθεί ή να καταρρεύσει; Σ' αυτό το βασικό ερώτημα ο Θουκυδίδης προσπαθεί να απαντήσει με την εξονυχιστική παρουσίαση των αιτίων και των αφορμών του πολέμου στο 1ο βιβλίο του, με την αντιπαράθεση αντιπάλων απόψεων στις δημηγορίες του και κυρίως με την πρώτη δημηγορία του Περικλή (1.140-144): η Αθήνα θα μπορούσε να κερδίσει τον πόλεμο με συνετή στρατηγική

και αυτοκυριαρχία των πολιτικών και των πολιτών της. Η εκστρατεία της Σικελίας (Βιβλία 6ο-7ο) απέδειξε την ορθότητα της θέσης του Περικλή: άφρονες, φιλόδοξοι δημαγωγοί και πολίτες με ασύνετες, άλλοπρόσαλλες αποφάσεις οδήγησαν την εντυπωσιακότερη ως τότε πολεμική επιχείρηση σε πανωλεθρία. Επίσης το πρόβλημα της δύναμης όπως μπορεί να την χρησιμοποιήσει ένα κράτος, μια συμμαχία, μια πολιτική παράταξη εξετάστηκε κατά τρόπο μοναδικό και συγκλονιστικό από το Θουκυδίδη: Η εξόντωση των Πλαταιέων από τους Σπαρτιάτες, των Μηλίων από τους Αθηναίους, οι φρικαλεότητες στην εμφύλια σύγκρουση της Κέρκυρας και άλλες, απίστευτες σε καιρό ειρήνης, πράξεις οδήγησαν τον μεγάλο ιστορικό στο συμπέρασμα ότι η

φύση των ανθρώπων δεν αλλάζει («ἕως ἄν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾖ», 3.82.2), ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὅταν βρεθοῦν σε αδιέξοδα καὶ πιεστικές συγκυρίες («ἔς ἀκουσίους ἀνάγκας πίπτειν») εξαγριώνονται («ὁ πόλεμος... βίαιος διδάσκαλος καὶ πρὸς τὰ παρόντα τὰς ὀργὰς τῶν πολλῶν ὁμοιοῖ», 3.82.2), ὅτι στον εμφύλιο, κυρίως, πόλεμο οἱ λέξεις χάνουν τὸ νόημά τους (3.82.3), ὅτι οἱ ἀντίπαλοι δίνουν τὸ λόγο τους, ἐνῶ σκοπεύουν νὰ μὴν τὸν τηρήσουν, καὶ δίνουν ὀρκους, χωρὶς νὰ φοβοῦνται τοὺς θεοὺς (3.83.2).

Δεν θα ἦταν ορθό νὰ θεωρήσει επιπόλαια κανεὶς τὸν Θουκυδίδη «απαισιόδοξο» που δίνει μιὰ κατὰ-μαυρὴ εἰκόνα τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ λογικὴ ἀποτελεῖ τὴ μόνη ἀξία, στὴν ὁποία μπορεῖ νὰ στηριχτεῖ ὁ ἄνθρωπος. Οἱ θεοὶ δὲν ἐπεμβαίνουν

στις ιστορικές εξελίξεις (όπως πίστευαν πολλοί σημαντικοί άνθρωποι και ο Ηρόδοτος ανάμεσά τους) και η τύχη δεν είναι υπερφυσική δύναμη αλλά συγκυρίες, εξελίξεις που δεν μπορεί να τις προβλέψει ο άνθρωπος. Ο Περικλής τονίζει ότι οι εξελίξεις των πραγμάτων μπορεί να είναι τελείως απρόβλεπτες και γι' αυτό συνήθως κατηγορούμε την τύχη για «ὅσα ἂν παρὰ λόγον συμβῆ» (1.140.1). Η αθηναϊκή τριήρης που έφερε τη διαταγή στην Μυτιλήνη (η οποία είχε αποστατήσει από την συμμαχία) να θανατωθούν όλοι οι ενήλικοι άντρες και να πουληθούν δούλοι οι γυναίκες και τα παιδιά (3.36.2), κινήθηκε αργά στο Αιγαίο, γιατί το πλήρωμα είχε συνείδηση ότι έπλεαν «ἐπὶ πρᾶγμα ἀλλόκοτον» (3.49.4), ότι πήγαιναν να εκτελέσουν μια διαταγή πρωτοφανή (ὤμὸν τὸ

βούλευμα καὶ μέγα», 3.36.4). Ο παραλογισμὸς του πολέμου φτάνει στο αποκορύφωμά του στη γενική σφαγή, τελείως αναίτια, του άμαχου πληθυσμού, ακόμα και των μαθητῶν του σχολείου, της βοιωτικής Μυκαλησσού, από Θράκες μισθοφόρους («... καὶ ἐπιπεσόντες διδασκαλείῳ παίδων, ὅπερ μέγιστον ἦν αὐτόθι καὶ ἄρτι ἔτυχον οἱ παῖδες ἐσεληλυθότες, κατέκοψαν πάντας», 7.29.5).

Πράγματι αυτή η συμφορὰ ἦταν ἀδόκητος και δεινή. Σε αρκετά σημεία του έργου του προβάλλει ο Θουκυδίδης την πλεονεξία, το να αποκτήσει δηλ. το άτομο ή η πολιτική παράταξη ή το κράτος περισσότερα απ' όσα δικαιούται και τη φιλοτιμία, την προσωπική φιλοδοξία ορισμένων, ως βασικά κίνητρα για τον πόλεμο.

Το πρότυπο του ηγέτη

Το πρότυπο του ηγέτη το ενσαρκώνει ο Περικλής (2.65.1-9) με την πολιτική του οξυδέρκεια («πρόνοια»), την ευρύτερη αποδοχή του από το λαό της πόλης του («δυνατὸς ὦν τῷ τε ἀξιώματι καὶ τῇ γνώμῃ»), την ανωτερότητά του ως προς το χρήμα («χρημάτων τε διαφανῶς ἄδωρότατος») και το πολιτικό του θάρρος να λέει την αλήθεια στο λαό, ακόμη κι αν προκαλούσε την οργή του («ἔχων ἐπ' ἀξιώσει καὶ πρὸς ὀργὴν τι ἀντειπεῖν»). Αρκετές σύντομες φράσεις του μεγάλου πολιτικού, όπως τις καταγράφει ο Θουκυδίδης, έχουν καταστεί «γνωμικά», με γενικότερη διαχρονική αξία, π.χ. «οἱ καιροὶ οὐ μενετοί» (1.142.1), (χρειάζεται ταχύτητα ενεργειῶν κατὰ τη διάρκεια του πολέμου

γιατί οι ευκαιρίες δεν περιμένουν), «μέγα τὸ τῆς θαλάσσης κράτος» (1.143.5) (έχει μεγάλη σημασία το να ελέγχει κανείς στρατιωτικά τις θαλάσσιες συγκοινωνίες).

Ο υπεύθυνος πολίτης

Και ο πολίτης έχει χρέος να συμπεριφέρεται υπεύθυνα· μπορεί να χρησιμοποιεί τη λογική και τη σύνεση στις κρίσιμες αποφάσεις και να μην παρασύρεται από δημαγωγικά πυροτεχνήματα και από παρορμήσεις της στιγμής («ὄπερ φιλεῖ ὄμιλος ποιεῖν», 2.65.4). Μπορεί να δείξει μαζί με το ενδιαφέρον για τα προσωπικά του συμφέροντα ενδιαφέρον για το συμφέρον της πόλης («...οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια», 2.40.2). Μέσα στο χάος του εμφυλίου πολέμου μπορεί να δείξει μετριοπάθεια

(«τὰ μέσα τῶν πολιτῶν») και ανώ-
τερο ἦθος («τὸ εὖηθες οὐ τὸ γεν-
ναῖον πλεῖστον μετέχει», 3.83.1).
Ακόμη και μέσα στη γενική αναλ-
γησία που προκάλεσε η γενική
συμφορά του λοιμού, η «λοιμική
των σωμάτων και των ψυχών»
μερικοί, ελάχιστοι ἔστω, φέρθηκαν
με ανθρωπιά και φιλότιμο και αδια-
φορώντας μήπως προσβληθούν
από τη φοβερή νόσο («αἰσχύνη
ἠφείδουν σφῶν αὐτῶν», 2.51.5)
τόλμησαν να προσφέρουν ένα
ποτήρι νερό σε ετοιμοθάνατους
συγγενείς και φίλους.

Από το συγκεκριμένο στο γενικό
Ο βαθύς στοχασμός του ιστορικού
πάνω στα γεγονότα και στη συμπε-
ριφορά των ανθρώπων, φαίνεται,
όπως και στους μεγάλους τραγι-

κούς, στην τάση για γενίκευση που αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της σκέψης και της μεθόδου του. Ανάγεται από το συγκεκριμένο γεγονός στο γενικό και πανανθρώπινο και θεμελιώνει την κρίση των πολιτικών στις δημηγορίες και τις δικές του προσωπικές παρατηρήσεις σε γενικές αρχές. Έτσι τα «γνωμικά» και τα «αποφθέγματα» στο έργο του δεν έχουν χαρακτήρα διδακτισμού και δεοντολογίας αλλά είναι το απόσταγμα της έρευνας και του συλλογισμού μιας συγγραφικής ιδιοφυΐας που έχει αξιοποιήσει τη γνώση των αρχών και της μεθόδου της ιατρικής, των σοφιστών και της τραγωδίας.

Ο Θουκυδίδης έζησε στα παιδικά και στα νεανικά του χρόνια τις λαμπρότερες μέρες της Αθήνας και

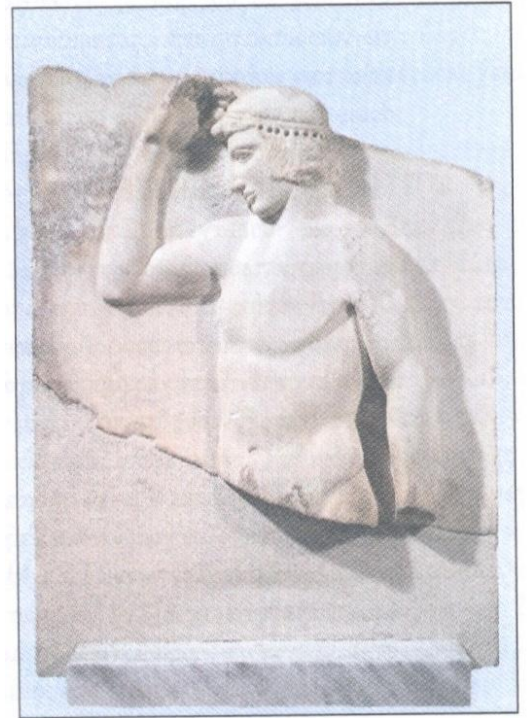
του αρχαίου κόσμου γενικότερα, τον παρατεταμένο αδυσώπητο πόλεμο επί εικοσιεπτά έτη και είδε την Αθήνα ρημαγμένη και τα ιστορικά τείχη του Θεμιστοκλή κατεδαφισμένα. Έγραψε με μοναδική ειλικρίνεια και αμεροληψία τα γεγονότα του πολέμου και άφησε μια αθάνατη εικόνα της αθηναϊκής δημοκρατίας στον Επιτάφιο του Περικλή για τους πρώτους νεκρούς του πολέμου (2.35-46).

Επιγραμματική διατύπωση
Επιγραμματικές φράσεις του Επιταφίου δίνουν το μέτρο του μεγαλείου και του μεγάλου πολιτικού και του μεγάλου ιστορικού: το πολίτευμα δεν στηρίζεται σε λίγους αλλά στην πλειοψηφία: «καὶ ὄνομα μὲν τὸ μὴ ἔς ὀλίγους ἀλλ' ἔς πλείονας οἰκεῖν

δημοκρατία κέκληται» (2.37.1) οι Αθηναίοι αγαπάνε το ωραίο και μένουνε απλοί, αγαπάνε τη θεωρία χωρίς να μειώνουν τη δραστηριότητά τους: «φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας» (2.40.1), η δυνατή ψυχή ταυτίζεται με την ελευθερία και η ελευθερία με την ευδαιμονία: «τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον» (2.43.4) και γενικά ολόκληρη η πόλη της Αθήνας (πολιτικά με τη δημοκρατία, οικονομικά με την αυτάρκεια, στρατιωτικά με την πολεμική της δύναμη, πολιτισμικά με τις σχολές της, τα κτήριά της, την ομορφιά της, τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις) είναι σχολεῖο της Ελλάδας:

**«Ξυνελών τε λέγω τήν τε πᾶσαν
πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδευσιν εἶναι»
(2.41.1).**

**Νέος με στεφάνι
στο κεφάλι
(Αναθηματική πλάκα
Αρχαιολογικό μουσείο
Αθηνών)**

ΜΕΘΟΔΟΣ

Έρευνα του μακρινού παρελθόντος

Ο Θουκυδίδης είχε πλήρη επίγνωση των δυσκολιών του έργου που αναλάμβανε. Στα κεφάλαια 1.2, 1.20-22 και 5.26 καταγράφεται η αγωνία του για την ανεύρεση της αλήθειας: η αυτοψία, η επίσκεψη των πεδίων των μαχών, η συλλογή και αξιολόγηση πληροφοριών, η μελέτη επισήμων κειμένων και κρατικών αρχείων. Για τα παλαιότερα γεγονότα, πριν από τα Μηδικά, παρά την κοπιαστική προσπάθειά του («ἐπὶ μακρότατον σκοποῦντί μοι» 1.1.3) οι δυσκολίες ήταν μεγάλες: οι άνθρωποι δέχονται άβασανίστως (= άκριτα, χωρίς έλεγχο, 1.20.1) ό,τι λέει ο ένας και ο άλλος ακόμη και για τη γενέτειρά τους. Δεν κουράζο-

νται να αναζητήσουν την αλήθεια («άταλαίπωρος τοῖς πολλοῖς ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας» 1.20.3).

Ἐλεγχος των πληροφοριῶν για τη σύγχρονή του εποχή

Για τα γεγονότα της εποχῆς του, του Πελοποννησιακού πολέμου, δεν καταδέχτηκε να περιλάβει στο ἔργο του πληροφορίες από τον πρώτο τυχόντα («οὐκ ἐκ τοῦ παρατυχόντος πυνθανόμενος ἤξιωσα γράφειν», 1.22.2) ούτε ὅ,τι νόμιζε ο ἴδιος («ὡς ἐμοὶ ἐδόκει»), ἀλλὰ κράτησε μόνο στοιχεία για ὅσα γεγονότα εἶχε προσωπική γνώση («οἷς τε αὐτὸς παρῆν», 1.22.2, «καὶ γενομένῳ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς πράγμασι», 5.26.5) και για τα οποία εἶχε κάνει επίπονη ἔρευνα ακούγοντάς τα ἀπὸ ἄλλους («καὶ παρὰ τῶν

ἄλλων ὅσον δυνατὸν ἀκριβεία περὶ ἑκάστου ἐπεξελθών», 1.22.2).

Δημηγορίες

Για τους λόγους που εκφωνήθηκαν από πολιτικούς και στρατιωτικούς κατά την προετοιμασία του πολέμου ή κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων η δήλωσή του είναι σαφής· η δυσκολία να παρατεθούν αυτολεξεί ήταν μεγάλη ακόμη και για τις περιπτώσεις που ο ίδιος ήταν ανάμεσα στο ακροατήριο (1.22.1). Οι δημηγορίες στο έργο του Θουκυδίδη αποδίδουν τα κίνητρα, τους σχεδιασμούς, τους στόχους των ομιλητών και επίσης την προσωπικότητά τους, τις ιδέες τους, το ήθος τους. Οι δημηγορίες αποτελούν σημαντικό στοιχείο στην επιστημονική ανάλυση των ιστορικών γεγονότων και μάλιστα καθώς βρί-

σκονται σε αντιστοιχία με τα μεγάλα γεγονότα του πολέμου αλλά και μεταξύ τους με το σχήμα «θέση»-«αντίθεση», με το οποίο κάθε ζήτημα εξετάζεται και από την αντίθετη άποψη. Ο Θουκυδίδης δηλώνει ότι δεν απομακρύνθηκε από την κεντρική ιδέα των λόγων («έχομένω ὅτι ἐγγύτατα τῆς ξυμπάσης γνώμης τῶν ἀληθῶς λεχθέντων», 1.22.1) και, εφόσον ήταν αδύνατο να τους παραθέσει αυτολεξεί, έγραψε σύμφωνα με τη δική του κρίση ὅ,τι ήταν προσφορότερο να λεχθεί στην κάθε περίπτωση. Στις δημηγορίες, στην παρουσίαση των απόψεων, στη δομή, στην επιχειρηματολογία φαίνεται και η ικανότητα του ιστορικού να αναλύει τα γεγονότα και το βάθος της σκέψης του. Από τον τρόπο που δηλώνει ὅτι προχώρησε στη σύνθεση των δημηγοριῶν, δεν πρέ-

πει να περιμένει κανείς «φυσικό-τητα» ως προς διαλεκτικές διαφοροποιήσεις των ομιλητών ανάλογα με τον τόπο καταγωγής τους.

Χρονολογική ακρίβεια

Στην προσπάθειά του για χρονολογική ακρίβεια στην έκθεση των γεγονότων οι δυσκολίες ήταν μεγάλες. Οι ελληνικές πόλεις-κράτη δεν είχαν ενιαίο χρονολογικό σύστημα, ούτε είχαν κοινές ονομασίες για τους μήνες του σεληνιακού έτους. Η επιμονή του να καταγράψει με απόλυτη ακρίβεια το χρόνο των γεγονότων είναι σαφής στον καθορισμό του χρονικού σημείου της έκρηξης του πολέμου, με την εισβολή των Θηβαίων στις Πλαταιές: δέκα τέσσερα έτη μετά την υπογραφή της τριαντάχρονης ειρήνης (μεταξύ Αθηναίων και Πελοποννησίων), τη χρονιά

που η Χρυσίς είχε συμπληρώσει σαράντα οκτώ έτη ιερωσύνης στο Άργος, και ο Αινήσιος ήταν έφορος στη Σπάρτη και ο Πυθόδωρος επώνυμος άρχων στην Αθήνα, έξι μήνες μετά τη μάχη της Ποτίδαιας, μόλις άρχιζε η άνοιξη... (2.2.1). Ακολουθώντας τον τρόπο χρονολογικής έκθεσης που χρησιμοποίησε ο Ελλάνικος ο Μυτιληναίος εξιστορεί τα γεγονότα κατά χρονολογική σειρά και όχι κατά θεματικές ενότητες, και μάλιστα χρόνο με χρόνο, διαιρώντας το έτος σε θέρος (8 μήνες στρατιωτικών επιχειρήσεων) και χειμώνα (4 μήνες που το κύριο σώμα των αντιπάλων στρατευμάτων αποσύρεται στις βάσεις του): «γέγραπται δὲ ἐξῆς ὡς ἕκαστα ἐγένετο κατὰ θέρος καὶ χειμῶνα» (2.1).

Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ.

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ ΤΟΥ

Η διαίρεση του έργου σε οκτώ βιβλία είναι μεταγενέστερη. Στο 1ο βιβλίο εξετάζονται τα αίτια του πολέμου, εξαίρεται η σημασία του, εκτίθεται η μέθοδος του συγγραφέα (κεφ. 1, 20-22), ερευνώνται οι ιστορικές εξελίξεις από το μακρινό παρελθόν ως τις παραμονές του πολέμου («Αρχαιολογία», κεφ. 2-19), η ανάπτυξη της αθηναϊκής δύναμης κατά την «Πεντηκονταετία» 479-432 π.Χ.

(κεφ. 89-117), οι τελευταίες διπλωματικές προσπάθειες, οι δυνάμεις των αντιπάλων. Τα γεγονότα της πρώτης δεκαετίας του πολέμου (431-421 π.Χ.) καταγράφονται από την αρχή του 2ου Βιβλίου ως το 24ο κεφάλαιο του 5ου, με λεπτομερή έκθεση των όρων της ειρήνης του Νικία. Οι συγκρούσεις δεν άργησαν

να ξαναρχίσουν. Ο Θουκυδίδης συνθέτει ένα δεύτερο προοίμιο (5.26) για να υποστηρίξει ότι δεν πρόκειται για νέο πόλεμο αλλά για συνέχιση του μεγάλου πολέμου. Στο 5ο βιβλίο εκτίθενται τα γεγονότα ως το 415 π.Χ. και ο συνταρακτικός «διάλογος» των Αθηναίων με τους πολιορκημένους κατοίκους της Μήλου για το δίκαιο του ισχυροτέρου. Το 6ο και το 7ο βιβλίο είναι αφιερωμένα στη Σικελική εκστρατεία. Στο 8ο καταγράφεται η αρχή της τρίτης περιόδου του πολέμου, η εγκατάσταση μόνιμου σπαρτιατικού στρατοπέδου στη Δεκέλεια, η ανάμιξη των Περσών στην ελληνική σύγκρουση, η κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας ως το 411 π.Χ. Οι ελάχιστες «εσωτερικές μαρτυρίες» στο έργο και οι υφολογικές

παρατηρήσεις των μελετητών δεν αρκούν για να οδηγήσουν σε ακλόνητα συμπεράσματα για το πότε συνέθεσε ο Θουκυδίδης το έργο του. Η δήλωσή του ότι άρχισε να γράφει αμέσως μόλις ξέσπασε ο πόλεμος («ἀρξάμενος εὐθύς καθισταμένου» 1.1.1) δεν ξεκαθαρίζει αν άρχισε να δίνει στο κείμενό του οριστική μορφή ή αν άρχισε να συγκεντρώνει το υλικό του και να κρατάει σημειώσεις. Μολονότι η εξιστόρηση των γεγονότων διακόπτεται στο 411 π.Χ. είναι βέβαιο ότι ορισμένα τμήματα έχουν γραφτεί μετά το 404 π.Χ. (βλ. 1.23. 1 και 5.26.1,5).

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΥΦΟΣ

Η γλώσσα του Θουκυδίδη είναι η λεγόμενη «αρχαία αττική» του 5ου αι. Χαρακτηριστικές γλωσσικές ιδιομορφίες: η χρήση του τύπου της

πρόθεσης ἔς αντί εἰς (ἐσπλέοντι, 1.24.1, ἔς τὴν Κέρκυραν, 24.6, ἔς τὴν Κόρινθον, 1.25.2) και ξὺν αντί σὺν (ξυνέγραψε, 1.1.1, ξυναλλάξει, 1.24.6). Το ἀρχαικότερο σύμπλεγμα σσ ἀντί ττ (ἡσσῶντο, 1.49.6).

Αρχαικότεροι τύποι λέξεων:

αἰεὶ/ἀεὶ, ὠφελία/ὠφέλεια, 1 .26. 1, ἔξαπιναίως/ἔξαπίνης, 3.70.6.

Χρησιμοποίηση γνωστών λέξεων με σπάνια σημασία: οἰκῆτωρ:

ἀποικος (και ὄχι κάτοικος), 1.26.3.

Το ουδέτερο πληθυντικῶ, με ἄρθρο ἢ χωρὶς ἄρθρο, ἀντί για ἐπίρρημα: «δυνάμει ὄντες... ὁμοῖα (=ὁμοίως) τοῖς Ἑλλήνων πλουσιωτάτοις», 1.25.4, «Κερκυραίοις ἐναντία (= ἐναντίον) πολεμήσοντες», 1.28.1, «παρεσκευάζοντο τὰ κράτιστα (= κράτιστα) νεῶν στόλον», 1 .31.1.

Η χρήση του ουδετέρου του επιθέτου αντί αφηρημένου ουσιαστικού: «τὸ εὐδαιμον (= ἡ εὐδαιμονία) τὸ ἐλεύθερον (= ἡ ἐλευθερία) τό δ' ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον (= ἡ εὐψυχία)» 2.43.4.

Ρήματα σύνθετα (ενώ συνήθως χρησιμοποιούνται απλά, κατακληθείς 1.24.2) και με δύο ή και τρεις προθέσεις για να δηλωθούν βραχυλογικά και πυκνά δύο ή περισσότερες επιρρηματικές σχέσεις του υποκειμένου. ή του αντικειμένου, με τη ρηματική ενέργεια:

προκαταρχόμενοι (= διδόντες πρότερον ἢ τοῖς ἄλλοις τὰς καταρχάς), 1.25.4, συμπροπέμψαι. 1.27.2, ἀνταναγόμενοι, 1.29.4.

Η επισώρευση αιτιολογικών προτάσεων και προσδιορισμών φανερώνει την προσπάθεια του

ιστορικού να διαφωτίσει πλήρως τα αίτια των γεγονότων:

«Κορίνθιοι δὲ κατὰ τε τὸ δίκαιον ὑπεδέξαντο τὴν τιμωρίαν νομίζοντες οὐχ ἦσσαν ἑαυτῶν εἶναι τὴν ἀποικίαν ἢ Κερκυραίων, ἅμα δὲ καὶ μίσει τῶν Κερκυραίων, ὅτι αὐτῶν παρημέλουν ὄντες ἀποικοὶ» (ὑπεδέξαντο ἐπεὶ ἐνόμιζον καὶ ἐπεὶ ἐμίσουν τοὺς Κερκυραίους, ἐμίσουν... ὅτι... παρημέλουν), 1.25.3.

«Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἠπείγοντο πρὸς τὸν Ἀσσίναρον ποταμόν, ἅμα μὲν βιαζόμενοι ὑπὸ τῆς πανταχόθεν προσβολῆς ἰππέων τε πολλῶν καὶ τοῦ ἄλλου ὄχλου, οἴόμενοι ῥᾶόν τι σφίσιν ἔσεσθαι, ἦν διαβῶσι τὸν ποταμόν, ἅμα δ' ὑπὸ τῆς ταλαιπωρίας καὶ τοῦ πιεῖν ἐπιθυμία» (ἠπείγοντο 1) ἐπεὶ ἅμα μὲν ἐβιάζοντο 2) ἅμα δὲ ἐπεθύμουν

πιεῖν· ἠπείγοντο ἔπει ὤοντο,
παρενθετικά), 7.84.2.

Πάρισα και Ομοιοτέλευτα. Η
χρησιμοποίηση σχημάτων λόγου,
κατά τα οποία α) μια φράση έχει ἴσο
αριθμό συλλαβών ἢ αντιστοιχία
λέξεων με την προηγούμενή της
(πάρισον), β) στο τέλος επαλλήλων
περιόδων ἢ προτάσεων τοποθετού-
νται λέξεις με ὅμοια κατάληξη
(ὁμοιοτέλευτον): «ξυνέβαινε δὲ τὸν
μὲν πολεμιώτατον αὐτοῖς εἶναι,
Δημοσθένη, διὰ τὰ ἐν τῇ νήσῳ καὶ
Πύλῳ, τὸν δὲ διὰ τὰ αὐτὰ ἐπιτηδειό-
τατον», 7.86.3, «ἔργον... τοῖς τε
κρατήσασι λαμπρότατον καὶ τοῖς
διαφθαρεῖσι δυστυχέστατον» 7.87 5.
Η συνεχῆς χρήση των αντιθέσεων,
η αφθονία των ετερόπτωτων προσ-
διορισμῶν (εκεί που ἓνα απλούστε-
ρο κείμενο θα εἶχε δευτερεύουσα
πρόταση), η περίπλοκη σύνταξη, οι

μακρές περίοδοι στο λόγο, τα εντυπωσιακά ρητορικά σχήματα είναι χαρακτηριστικά υψηλού λογοτεχνικού ύφους¹.

Ο Θουκυδίδης θαυμάστηκε σ' όλες τις εποχές από τους αναγνώστες και τους μελετητές του για την αμεροληψία του στην έκθεση των γεγονότων, για τη δύναμη της γραφής

1. Ο μεγάλος φιλόλογος Ι.Θ. Κακριδής παρατηρεί: «η γλώσσα μας (δηλ. η νέα ελληνική) ... δεν μπορεί να εκφράσει ισάξια έναν λόγο τόσο στριφνό και ποιητικό μαζί, όπως του Θουκυδίδη στον Επιτάφιο, δεν μπορεί ακόμα ή δε θα μπορέσει ποτέ» (Ι.Θ. Κακριδής, Περικλέους Επιτάφιος, Αθήνα 1959, σελ. 77).

του, για το βάθος του προβληματισμού του².

Μια επιστημονική ιδιοφυΐα, μια μεγάλη ψυχή μορφώθηκε με τη λάμψη και τους προβληματισμούς των μεγάλων τραγικών, με την ανανεωμένη ιατρική του Ιπποκράτη, με την αναθεωρητική ορμή και τη ρητορική δεινότητα του κινήματος των σοφιστών. Έδωσε ένα «κτῆμα ἐς αἰεί», που κάθε άνθρωπος και περισσότερο κάθε Έλληνας

2. Οι αρχαίοι όταν έλεγαν «ο ποιητής», χωρίς κύριο όνομα, εννοούσαν τον Όμηρο, ο «κωμικός» τον Αριστοφάνη, ο «φιλόσοφος» τον Πλάτωνα. Όταν έλεγαν ο ιστορικός, όλοι, ακόμη και ο σαρκαστικός, καυστικός Λουκιανός, εννοούσαν τον Θουκυδίδη.

πρέπει να βρει κάποτε χρόνο να το μελετήσει ολόκληρο.

**Θουκυδίδης
(Εκδοτική Αθηνών)**

Γ. ΞΕΝΟΦΩΝ ΓΡΥΛΛΟΥ ΕΡΧΙΕΥΣ

1. Η ΖΩΗ ΤΟΥ

Καταγωγή

Ο Ξενοφών γεννήθηκε (μεταξύ 431 και 429 π.Χ.) στον δήμο της Ερχιάς της Αττικής. Ο πατέρας του Γρύλλος ήταν εύπορος κτηματίας,

Μόρφωση

ο Ξενοφών πήρε καλή μόρφωση και διατήρησε σ' όλη του τη ζωή την αγάπη για τα άλογα και για την οργάνωση και διαχείριση ενός αγροκτήματος. Υπηρέτησε στο σώμα των ιππέων, μαζί με άλλους εύπορους νέους της εποχής του,

Σωκράτης

γνωρίστηκε με τον Σωκράτη και έζησε τις περιπέτειες της Αθήνας στα ταραγμένα χρόνια του Πελο-

ποννησιακού πολέμου ως την ήττα του 404 π.Χ., την άνοδο των τριάκοντα τυράννων στην εξουσία και την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403 π.Χ.

Εκστρατεία του Κύρου

Ο φίλος του Πρόξενος του πρότεινε να μετάσχει στην εκστρατεία που ετοίμασε ο Κύρος, για να εκθρονίσει τον αδελφό του, τον βασιλιά της Περσίας Αρταξέρξη Β΄. Συγκροτήθηκε εκστρατευτικό σώμα με δέκα χιλιάδες μισθοφόρους από διάφορες πόλεις. Μετά τη μάχη στα Κούναξα και τον θάνατο του Κύρου (401 π.Χ.), ο Ξενοφών ανέλαβε ηγετικές πρωτοβουλίες για την επιστροφή των μισθοφόρων στην Ελλάδα. Η περιπετειώδης πορεία τους κατέληξε στον Εύξεινο Πόντο και από εκεί στο Βυζάντιο και στα παράλια του Αιγαίου.

Ο Ξενοφών, έμπειρος στρατιωτικός πλέον, παρέμεινε για σύντομο χρονικό διάστημα στη Θράκη ως μισθοφόρος του βασιλιά Σεύθη των Οδρυσών, και κατόπιν ήλθε σε επαφή με τις μονάδες του σπαρτιατικού στρατού στα παράλια της Μ. Ασίας (399 π.Χ.).

Αγησίλαος

Ο βασιλιάς Αγησίλαος ανέλαβε την ηγεσία των μονάδων αυτών (396 π.Χ.) και ο Ξενοφών εντυπωσιάστηκε από την προσωπικότητά του, ώστε τον ακολούθησε μαζί με τον σπαρτιατικό στρατό, στη μάχη της Κορωνείας (394 π.Χ.) εναντίον του ευρύτερου αντισπαρτιατικού συνασπισμού, στον οποίο πρωτοστάτούσαν η Αθήνα και η Θήβα. Μετά τη νίκη των Σπαρτιατών ακολούθησε τον Αγησίλαο στους Δελφούς για

τους επινίκιους πανηγυρισμούς.

Εξορία

Η εξορία του από την πατρίδα του, την Αθήνα, ήταν και αναπόφευκτη και δικαιολογημένη.

Κτήμα στον Σκιλλούντα

Οι Σπαρτιάτες του πρόσφεραν «προξενίαν», άδεια διαμονής στη Σπάρτη και πολύ σύντομα του παραχώρησαν ένα μεγάλο κτήμα στον Σκιλλούντα, κοντά στην Ολυμπία, όπου έζησε περίπου είκοσι χρόνια ήρεμη οικογενειακή ζωή με τη γυναίκα του και τους δύο γιους του, τον Γρύλλο και τον Διόδωρο, και ασχολήθηκε με τη συγγραφή πολλών έργων του. Η ήττα των Σπαρτιατών από τους Θηβαίους στη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.) εξασθένησε τη θέση τους, οι Ηλείοι ανακατέλαβαν την περιοχή του Σκιλλούντα και ο

Ξενοφών αναγκάστηκε να μετακομίσει στην Κόρινθο για νέα μακρόχρονη εγκατάσταση (370 π.Χ.).

Επιστροφή στην πατρίδα

Η προσέγγιση Αθηναίων και Σπαρτιατών, για να αντιμετωπισθεί ο νέος κοινός εχθρός, οι Θηβαίοι (365 π.Χ.), οδήγησε στην άρση του ψηφίσματος για εξορία του συγγραφέα. Δεν είναι βέβαιο πότε γύρισε στην Αθήνα. Έστειλε πάντως τους γιους του να υπηρετήσουν στον αθηναϊκό στρατό και ο Γρύλλος σκοτώθηκε πολεμώντας κατά των Θηβαίων στη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.). Οι τιμητικές εκδηλώσεις για τον θάνατό του δείχνουν ότι το όνομα του πατέρα του ήταν πολύ γνωστό. Ο Ξενοφών πέθανε οπωσδήποτε μετά το 355 π.Χ., πιθανώς την επόμενη χρονιά, αφήνοντας πίσω του

εκτεταμένο και πολυσχιδές συγγραφικό έργο.

2. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΚΑΙ ΙΔΕΕΣ

Τα πρότυπά του

Δύο ιστορικές μορφές άσκησαν βαθύτατη επίδραση στην προσωπικότητα και στις ιδέες του Ξενοφώντος. Ο Σωκράτης με το πρότυπο ζωής που πρόβαλε και ο Αγησίλαος με τα ηγετικά του προσόντα και την απλότητα της συμπεριφοράς του.

Οι ιδέες του Ξενοφώντος για την πολιτική και την ηθική φαίνονται στον τρόπο με τον οποίο προβάλλει τρέχουσες απόψεις της εποχής του για θέματα καθημερινής ζωής, συμπεριφοράς, αγωγής και θεσμών. Δεν είναι εύκολη ούτε η ειδολογική ούτε η χρονολογική κατάταξη των

έργων του. Ορισμένα από τα έργα του συνδυάζουν γνωρίσματα διαφορετικών φιλολογικών ειδών. Η χρονολόγηση των έργων του στηρίζεται σε «εσωτερικές μαρτυρίες» (= αναφορές σε πρόσωπα και γεγονότα που μπορούν να χρονολογηθούν από άλλες πηγές) και στην προσεκτική μελέτη του ύφους του.

Συγγραφική παραγωγή

Θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι η συγγραφική του παραγωγή άρχισε, όταν εγκαταστάθηκε στον Σκιλλούντα και εντάθηκε τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Πιθανότατα προηγήθηκαν τα λεγόμενα ιστορικά έργα του, όταν οι εντυπώσεις και τα βιώματά του από την ενεργό δράση ήταν ζωηρότερα, ακολούθησαν τα σωκρατικά, αφού είχε συναντήσει πολλούς «Σωκρατικούς» που είχαν

εγκαταλείπει την Αθήνα μετά τη θανατική καταδίκη του δασκάλου τους και τελευταία γράφτηκαν τα διδακτικά, όσα αναφέρονται σε τεχνικά θέματα και θεσμούς.

Η ευρύτητα και η ποικιλία των ενδιαφερόντων του φαίνεται στους τίτλους και τα θέματα των έργων που έχουν διασωθεί:

Τα έργα του

Ιστορικά

Κύρου Άνάβασις: Η συμμετοχή των «μυρίων», δέκα χιλιάδων Ελλήνων μισθοφόρων στην εκστρατεία του Κύρου εναντίον του αδελφού του βασιλιά Αρταξέρξη του Β΄ και η περιπετειώδης περιπλάνησή τους ως τον Εύξεινο Πόντο και από κει στη Θράκη, το 401 π.Χ.

Έλληνικά: Τα γεγονότα της περιόδου 411-362 π.Χ.

Άγησίλαος: Εγκωμιαστική βιογραφική έκθεση των αρετών του Σπαρτιάτη βασιλιά.

Λακεδαιμονίων Πολιτεία: Περιγραφή της στρατιωτικής οργάνωσης, των κοινωνικών συνηθειών και της σταθερότητας των θεσμών της Σπάρτης.

Κύρου Παιδεία: Μυθιστορηματική βιογραφία του Κύρου του Μεγάλου.

Ο Ξενοφών αλλάζει ιστορικά στοιχεία και επινοεί περιστατικά για να προβάλλει τις δικές του ιδέες σχετικά με την εκπαίδευση του ιδανικού ηγέτη και την επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος.

Σωκρατικά

Άπολογία Σωκράτους: (διαφορετική εκδοχή από την «Άπολογία» του Πλάτωνος). Ο Σωκράτης αντικρούει την κατηγορία της αθεΐας και προβάλλει την ηθική του και τη σοφία

του.

Άπομνημονεύματα Σωκράτους:
Συζητήσεις και διάλογοι του μεγάλου στοχαστή και δάσκαλου που προβάλλουν την ηθική του επιρροή στους γύρω.

Συμπόσιον: Μια συντροφιά μαζί με τον Σωκράτη διασκεδάζει και συζητάει για τον έρωτα.

Οίκονομικός: Ο Ισχύμαχος εκθέτει στον Σωκράτη τις απόψεις του για τη διαχείριση του νοικοκυριού και του αγροκτήματος.

Διδακτικά

Περὶ ἵππικῆς: οδηγίες για την καλύτερη δυνατή περιποίηση και χρησιμοποίηση των ἵππων.

Ἱππαρχικός: οδηγίες για τις γνώσεις του Ἱππάρχου (=του αρχηγού του ἵππικου) σε θέματα οργάνωσης και τακτικής.

Ἰέρων: διάλογος ανάμεσα στον τύραννο των Συρακουσών και στον ποιητή Σιμωνίδα για τις διαφορές στη ζωή του απόλυτου μονάρχη και του απλού πολίτη.

Πόροι ή Περί Προσόδων: πρόταση λύσεων για την εξυγίανση των οικονομικών του κράτους των Αθηνών στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

Ο Ξενοφών, παρά το θαυμασμό του για τον Θουκυδίδη και την προφανή φιλοδοξία του να συνεχίσει το έργο του στα Ελληνικά, δεν διαθέτει τη διεισδυτικότητα ή τη βαθιά φιλοσοφημένη πολιτική σκέψη του μεγάλου προκατόχου του. Με τη σαφήνεια όμως και την ακρίβεια στην έκφρασή του, με την απόλυτη ακρίβεια της περιγραφής των χώρων που εξελίχθηκαν τα γεγονότα, τη ζωντάνια της γραφής του, που θυμίζει ικανό «ρεπόρτερ» την ιδεολογική

του συνέπεια έδωσε μια ξεκάθαρη εικόνα των πολιτικών εξελίξεων του 4ου αι.,

Η ταραγμένη εποχή του της ενίσχυσης και της εξασθένησης της δύναμης της Σπάρτης και, στη συνέχεια, της Θήβας, της συνεχώς αυξανόμενης παρέμβασης του βασιλιά της Περσίας στα ελληνικά πράγματα ως την αμφίροπη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.) όπου φάνηκε καθαρά η αποδυνάμωση όλων των ιστορικών «πόλεων-κρατών» της Ελλάδας.

Η ικανότητα του συγγραφέα να ζωντανεύει με δραματική ένταση μεμονωμένες εντυπωσιακές σκηνές φτάνει σε κορυφαία επιτεύγματα όπως στην περιγραφή της θριαμβευτικής επιστροφής του Αλκιβιάδη στην Αθήνα (1.4.12-19), της αναγγε-

λίας της καταστροφής του αθηναϊκού στόλου στους Αιγός ποταμούς (2.2.3), της κατεδάφισης των μακρών τειχών (2.2.23), της δίκης και της εκτέλεσης του Θηραμένη (2.3.50-56), της τραγικής αξιοπρέπειας, με την οποία δέχτηκαν οι Σπαρτιάτες το άγγελμα της συμφοράς τους στα Λεύκτρα (6.4.16).

Η πίστη του σε αξίες

Σε όλη την περιπετειώδη ζωή του έμεινε σταθερός στις ιδέες του και στην πίστη του σε υψηλές αξίες. Παρά την αντιπάθειά του προς ό,τι θεωρούσε μειονεκτήματα ή ακρότητες της αθηναϊκής δημοκρατίας, περιγράφει με εντιμότητα τις αγριότητες του καθεστώτος των τριάκοντα τυράννων και καταδικάζει την αυθαιρεσία και την ανηθικότητα της εξουσίας. Επίσης παρά το θαυμα-

σμό του για τους θεσμούς, την ιστορία και την πολιτική πρακτική της Σπάρτης, αποδοκιμάζει έντονα την κατάληψη της Καδμείας, της Ακρόπολης της Θήβας, από τους Σπαρτιάτες (382 π.Χ.) και αποδίδει σε θεϊκή τιμωρία την ήττα τους από τους Θηβαίους και την παρακμή της δύναμής τους· νικήθηκαν οι αήττητοι ως τότε Σπαρτιάτες, γιατί αθέτησαν το λόγο τους και παρέβησαν τους όρκους τους: «Πολλά παραδείγματα θα μπορούσε κανένας ν' αναφέρει από την ιστορία και των Ελλήνων και των βαρβάρων, για να δείξει ότι οι θεοί δεν αφήνουν ατιμώρητη την ασέβεια και τις ανόσιες πράξεις· τώρα ωστόσο θα μιλήσω μόνο για την ακόλουθη περίπτωση. Οι Λακεδαιμόνιοι που είχαν ορκιστεί ν' αφήσουν τις πόλεις ανεξάρτητες και μολοτούτο είχαν καταλάβει την

ακρόπολη της Θήβας, τιμωρήθηκαν –αυτοί, που ποτέ πριν δεν είχαν νικηθεί από κανένα– από μόνους εκείνους τους ίδιους ανθρώπους που είχαν αδικήσει» (5.4.1. Μετάφραση Ρόδη Ρούφου).

Η αναγνώριση της συγγραφικής προσφοράς του Ξενοφώντος δυνάμυνε με το πέρασμα του χρόνου. Οι φιλόλογοι της Αλεξανδρινής εποχής (3ος-2ος αι. π.Χ.) τον κατέτασαν σταθερά μαζί με τους μεγάλους προκατόχους του, τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη.

Στη ρωμαϊκή εποχή τον ξεχώρισαν από τους ιστορικούς του 4ου αι. π.Χ. και γιατί είχε συνδεθεί με τη φιλολογία γύρω από τον Σωκράτη αλλά και για την απλότητα του ύφους, την καθαρότητα των νοημάτων, την ποικιλία των θεμάτων και των ενδιαφερόντων του. Οι χαρακτηρισμοί

«άττική μέλισσα» και «άττική μοῦσα» δείχνουν τον θαυμασμό των μελετητών του για τη γλώσσα του αλλά δεν είναι απόλυτα θεμελιωμένοι. Η παρεμβολή ποιητικών εκφράσεων στο κείμενό του και το απλοποιημένο αττικό ιδίωμα (στο λεξιλόγιο, στο τυπικό και στη σύνταξη) προετοιμάζουν την Κοινή της ελληνιστικής εποχής.

Τα δημοφιλέστερα έργα του από την Αναγέννηση ως την εποχή μας, και κυρίως η Κύρου Ἀνάβασις χρησιμοποιήθηκαν ως διδακτικά βιβλία: η Ἀνάβασις για την απλότητα του ύφους, τη ζωντάνια της περιγραφής, την έξαρση της πειθαρχίας και της ανάληψης πρωτοβουλίας, τα Απομνημονεύματα Σωκράτους για το πλήθος των ανεκδότην από τη ζωή του μεγάλου φιλοσόφου, ο Αγησίλαος για την προβολή των αρετών

**του ιδανικού ηγέτη, η Κύρου
Παιδεία για τα παιδαγωγικά και τα
ρομαντικά στοιχεία της.
Τα Ελληνικά είναι το μόνο ιστορικό
σύγγραμμα του 4ου αι. π.Χ. που
έχει σωθεί και αποτελεί τη σπουδαι-
ότερη πηγή για γεγονότα της περι-
όδου 411-362 π.Χ.**

Δ. Ο ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (431-404 π.Χ.)

Ο πόλεμος ανάμεσα στην Αθηναϊκή και στην Πελοποννησιακή συμμαχία άρχισε το 431 π.Χ. με αιφνιδιαστική επίθεση των Θηβαίων, συμμάχων των Λακεδαιμονίων, εναντίον των Πλαταιών, συμμάχου των Αθηναίων. Έληξε το φθινόπωρο του 405 π.Χ. με πλήρη ήττα του ναυτικού των Αθηναίων στους Αιγός ποταμούς και στη συνέχεια με την πολιορκία της Αθήνας και την παράδοσή της (404 π.Χ.).

Οι αντιθέσεις ανάμεσα στη δημοκρατική Αθήνα και στην αριστοκρατική-ολιγαρχική Σπάρτη είχαν προσωρινά αμβλυνθεί με την τριαντάχρονη Ειρήνη του 445 π.Χ. (συμφωνία ειρήνης με διάρκεια τριάντα ετών· στο τέλος της περιόδου αυτής θα

ξανασυζητούσαν για ανανέωση ή αναθεώρηση των όρων της συμφωνίας). Η ειρήνη όμως κράτησε μόνο δεκατέσσερα χρόνια.

Τα αίτια του πολέμου: 1) Η αντίθεση της Αθήνας και της Σπάρτης, σε πολλούς τομείς (πολιτικό, στρατιωτικό, κοινωνικό, ιδεολογικό, πολιτιστικό). 2) Η σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στην Αθήνα και σε συμμάχους της Σπάρτης στην περιοχή του Ιονίου και της κάτω Ιταλίας (με την Κόρινθο), στον Βόσπορο (με τα Μέγαρα), στον Σαρωνικό (με την Αίγινα). 3) Η βαθύτερη όμως και κυριότερη αιτία ήταν ο φόβος που προκαλούσε στους Σπαρτιάτες η συνεχής ανάπτυξη της οικονομικής και στρατιωτικής δύναμης της Αθήνας.

Οι αφορμές: 1) Η επέμβαση των

Αθηναίων στη διένεξη Κορινθίων και Κερκυραίων (433 π.Χ.) 2) Η επέμβαση των Κορινθίων στη Χαλκιδική υπέρ των κατοίκων της Ποτείδαιας που αποστάτησε από την αθηναϊκή συμμαχία. 3) Το «Μεγαρικό ψήφισμα»: οι Αθηναίοι απαγόρευσαν στους Μεγαρείς να διαθέτουν τα προϊόντα τους στην αθηναϊκή αγορά και να χρησιμοποιούν τα λιμάνια της αθηναϊκής συμμαχίας. 4) Η κατάληψη της Αίγινας από τους Αθηναίους. Η τελική αφορμή, για να ξεσπάσει ο πόλεμος ήταν η επέμβαση των Θηβαίων στις Πλαταιές. Η Αθηναϊκή συμμαχία είχε εξελιχθεί σε αθηναϊκή «ηγεμονία»: οι πόλεις της ήταν τυπικά μόνο ανεξάρτητες διότι και στα εσωτερικά τους επικρατούσε η δημοκρατική παράταξη με την ενίσχυση των Αθηναίων και στην

εξωτερική τους πολιτική ήταν αδύνατο να εγκαταλείψουν τη συμμαχία. Σε όλες τις πόλεις της συμμαχίας, και μέσα στην ίδια την Αθήνα, υπήρχε αντιπολιτευτική, αριστοκρατική, φιλοσπαρτιατική μειοψηφία, αλλού ασήμαντη αλλού ισχυρή. Το ιδεολογικό σύνθημα, με το οποίο οι Λακεδαιμόνιοι ξεκίνησαν τον πόλεμο, ήταν «τούς Έλληνας αυτόνόμους ἀφίεναι», η απελευθέρωση δηλ. των Ελλήνων από την αθηναϊκή ηγεμονία.

Οι φάσεις του πολέμου

α) Ο δεκαετής ή Αρχιδάμειος πόλεμος (431-421 π.Χ.)

Οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοι με επικεφαλής τον βασιλιά Αρχίδαμο κατέλαβαν και λεηλάτησαν την Αττική και πολιορκούσαν επί δέκα χρόνια την πόλη της Αθήνας απ' τη

στεριά. Οι Αθηναίοι, στηριγμένοι στη ναυτική τους δύναμη και στον ανεφοδιασμό από συμμαχικές και φιλικές περιοχές, έκαναν επιδρομές και λεηλασίες στα παράλια της Πελοποννήσου. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από: 1) την επέκταση του πεδίου των συγκρούσεων (στην Πύλο της Μεσσηνίας και στην Αμφίπολη της Μακεδονίας έγιναν οι πιο καθοριστικές) 2) την απάνθρωπη σκληρότητα (η τύχη των Μυτιληναίων που αποστάτησαν από την Αθήνα, των Πλαταιέων που παραδόθηκαν, εξαντλημένοι από την πολιορκία, στους Σπαρτιάτες, των αντιπάλων στον εμφύλιο πόλεμο της Κέρκυρας) και 3) τις αντιθέσεις ανάμεσα στους φιλοπόλεμους, που ήθελαν πόλεμο «μέχρις εσχάτων», και σ' αυτούς που προωθούσαν κάποια συμβιβαστική λύση (και μέσα

στην Αθήνα και μέσα στη Σπάρτη). Με την ειρήνη του 421 π.Χ. οι αντίπαλοι επανήλθαν στα εδάφη που είχαν πριν απ' τον πόλεμο. Το σύνθημα των Λακεδαιμονίων για αυτονομία των Ελλήνων (= διάλυση της αθηναϊκής συμμαχίας) δεν έγινε πραγματικότητα.

β) Η εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία (415-413 π.Χ.) με πρωταγωνιστή τον Αλκιβιάδη. Μετά τις πρώτες επιτυχίες των Αθηναίων, ο Αλκιβιάδης ανακλήθηκε στην Αθήνα, απέδρασε όμως στη Σπάρτη και έδωσε στους Σπαρτιάτες συμβουλές για τη συνέχιση του πολέμου, καταστρεπτικές για την πατρίδα του. Το αθηναϊκό εκστρατευτικό σώμα έπαθε πανωλεθρία στη Σικελία και οι Σπαρτιάτες, με τον βασιλιά Άγι επικεφαλής, εισέβαλαν και

πάλι στην Αττική και οχυρώθηκαν μόνιμα στη Δεκέλεια.

γ) Ο πόλεμος στο Ανατολικό Αιγαίο (413-405 π.Χ.) Μετά την ήττα των Αθηναίων στη Σικελία, οι περισσότεροι από τους συμμάχους τους τους εγκατέλειψαν. Η περσική πολιτική με τους σατράπες Φαρνάβαζο και Κύρο, ρυθμίζει πλέον τις εξελίξεις στα παράλια της Μ. Ασίας. Οι ελληνικές πόλεις, όλες μέλη της αθηναϊκής συμμαχίας ως τότε, περνούν στον περσικό έλεγχο με την ανοχή των Σπαρτιατών. Το περσικό κράτος προσφέρει στους Σπαρτιάτες ουσιαστική διπλωματική και οικονομική βοήθεια.

Μέσα στην Αθήνα οι ολιγαρχικοί ενισχύονται και το 411 π.Χ. ένα ολιγαρχικό πραξικόπημα, στο οποίο πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξε ο Θηραμένης, επικρατεί και περιορί-

ζει δραστικά τις δικαιοδοσίες της Εκκλησίας του Δήμου. Οι στρατιώτες που πολεμούν στο Αν. Αιγαίο επαναστατούν και με πρωτεργάτες τους στρατηγούς Θρασύβουλο και Θράσυλλο αποκαθιστούν τη δημοκρατία στην Αθήνα.

Οι Σπαρτιάτες, με περσική ενίσχυση, βελτιώνουν θεαματικά τη ναυτική τους δύναμη. Ο Αλκιβιάδης δραπετεύει από τη Σπάρτη, έρχεται σε επαφή με τις στρατιωτικές δυνάμεις των Αθηναίων στα μικρασιατικά παράλια, συνεργάζεται μαζί τους και ανακαλείται στην Αθήνα (407 π.Χ.). Οι Αθηναίοι τον εξέλεξαν «στρατηγὸν αὐτοκράτορα» (= στρατηγὸ με αυξημένες δικαιοδοσίες) και αυτός συνέχισε τις προσπάθειές του να εξασφαλίσει περσική βοήθεια για τους Αθηναίους. Μετά την άτυχη ναυμαχία στο Νότιον της Αιολίδος ο

Αλκιβιάδης καθαιρέθηκε από τους Αθηναίους και αποσύρθηκε στον ιδιόκτητο πύργο του στον Ελλήσποντο, κοντά στη Σηστό. Συμβούλεψε τότε τον Πέρση σατράπη να βοηθήσει χρηματικά και τους Σπαρτιάτες και τους Αθηναίους, ώστε να διαιωνίζεται η σύγκρουση και να έχουν οι Πέρσες εξασφαλισμένο τον έλεγχο των εξελίξεων.

Ενώ οι Πέρσες ακολούθησαν σταθερή πολιτική υπέρ της Σπάρτης και απέρριψαν τα επίσημα αιτήματα των Αθηναίων για βοήθεια, στο πεδίο των συγκρούσεων τα αποτελέσματα ήταν αμφίροπα, γιατί οι δυνάμεις των αντιπάλων ήταν περίπου ισοδύναμες. Η τελευταία νίκη του αθηναϊκού στόλου ήταν στις Αργινούσες (406 π.Χ.), μικρά νησιά ανάμεσα στη Λέσβο και στη μικρασιατική ακτή. Επειδή όμως η

κακοκαιρία εμπόδισε το έργο της διάσωσης των ναυαγών και της περισυλλογής των νεκρών, οι στρατηγοί κατηγορήθηκαν, δικάστηκαν και καταδικάστηκαν σε θάνατο.

Πρωταγωνίστησε στις μεθοδεύσεις, και πάλι, ο Θηραμένης.

Το «εσωτερικό μέτωπο» της Αθήνας είχε πια καταρρεύσει. Οι αντιθέσεις των αντιπάλων ήταν αγεφύρωτες, όταν ο Λύσανδρος, ο επιφανής ναύαρχος της Σπάρτης, ανέλαβε για δεύτερη φορά (ως «έπιστολεύς») την ηγεσία του ναυτικού των Λακεδαιμονίων. Η απόφασή του να οδηγήσει τον στόλο των Σπαρτιατών στον Ελλησπόντο αποδείχτηκε μοιραία για τους Αθηναίους.

Η καταστροφή του αθηναϊκού στόλου στους Αίγους ποταμούς του Ελλησπόντου, φθινόπωρο του 405

π.Χ., ήταν ολική. Σε μερικούς μήνες (άνοιξη του 404 π.Χ.) η Αθήνα, πολιορκημένη από στεριά και θάλασσα, χωρίς συμμάχους, χωρίς στόλο, αναγκάστηκε να παραδοθεί με εξοντωτικούς όρους.

Ερωτήσεις

1) Σε ποιες χώρες της Ανατολής συντάχθηκαν ιστορικές επιγραφές και ιστορικά βιβλία πριν από την αρχαϊκή εποχή του ελληνικού πολιτισμού;

2) Ποια είναι η βασική διαφορά της πρώιμης ελληνικής ιστοριογραφίας από αντίστοιχες προσπάθειες των ανατολικών λαών;

3) Ποιες επιστήμες άνθισαν στις πόλεις του Ανατολικού Αιγαίου κατά την αρχαϊκή εποχή;

4) Ποιοι είναι οι γνωστότεροι λογογράφοι της αρχαϊκής εποχής και ποια είναι τα επιστημονικά τους ενδιαφέροντα;

5) Ποια ιστορική περίοδο καλύπτουν με το ιστορικό τους έργο
α) ο Ηρόδοτος, β) ο Θουκυδίδης,
γ) ο Ξενοφών (με τα Ελληνικά);

6) Ποιο στόχο έθεσε στο ιστορικό του έργο
α) ο Ηρόδοτος, β) ο Θουκυδίδης,
γ) ο Ξενοφών (στα Ελληνικά);

7) Ποιές δυσκολίες αντιμετώπισε ο Θουκυδίδης κατά τη συγκέντρωση του υλικού για το έργο του;

8) Ποια ήταν κατά την κρίση του Θουκυδίδη η βαθύτερη, ανομολόγητη, αιτία του Πελοποννησιακού πολέμου;

9) Ποιος είναι ο σημαντικότερος ιστορικός της ελληνιστικής εποχής, ποια χρονική περίοδο καλύπτει το έργο του και ποιο είναι το βασικό γνώρισμά του;

10) Ποια ήταν τα κύρια γνωρίσματα της πνευματικής ζωής της Αθήνας κατά την περίοδο της νεότητας και της ωριμότητας του Θουκυδίδη.

11) Ποιες ήταν οι δύο πιο οδυνηρές προσωπικές εμπειρίες του Θουκυδίδη κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου;

12) Γιατί, από την αρχή, ο Θουκυδίδης έκρινε ότι ο πόλεμος θα ήταν «μέγας και αξιολογώτατος των προγεγεννημένων»;

13) Με ποια πολιτική θα μπορούσε η Αθήνα να διατηρήσει τη δύναμή της και να κερδίσει τον πόλεμο (σύμφωνα με την έκθεση των εξελίξεων από τον Θουκυδίδη);

14) Ποιες περιπτώσεις «εγκλημάτων πολέμου» καταγράφει ο Θουκυδίδης και ποια θεωρεί ως τη βαθύτερη αιτία τους;

15) Ποιες προσωπικότητες ήταν τα πρότυπα του Ξενοφώντος και ποια προσόντα τους θαύμαζε;

16) Ποια είναι τα χαρακτηριστικότερα στοιχεία της συγγραφικής ικανότητας του Ξενοφώντος;

17) Ποιες αξίες κυριαρχούν στη σκέψη του και στις κρίσεις του για τα ιστορικά γεγονότα;

18) Ποιες είναι οι φάσεις του Πελοποννησιακού πολέμου και πώς έληξε η καθεμιά;

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΛΛ. ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΟΛΩΝΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 650 περ.

Όλοι οι Σπαρτιάτες πολίτες συναποτελούν τον «δᾶμον»

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 650-630

Συμωνίδης Αμοργίνος (γεν. 650)
Σόλων (640) Μίμνερμος (630)
Σαπφώ (630) Αλκαίος (630-570)
Στησίχορος (630)

ΕΤΟΣ π.Χ.: 630-600

Μελανόμορφος ρυθμός (625)
Θαλής (624) Αναξίμανδρος (610-546)
Αναξιμένης (586) Κτίζεται ο ναός της Ήρας στην Ολυμπία (600)
Ο Αρίων ο Μηθυμναίος διαμορφώνει τον διθύραμβο (600)

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 594

**Ο Σόλων επώνυμος άρχων των
Αθηνών (594/3)**

**Σεισάχθεια-πολιτικά δικαιώματα σε
όλους τους Αθηναίους πολίτες (οι
θήτες μέλη της εκκλησίας) - Βουλή
των 400 - Λαϊκά δικαστήρια**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 560

Λίγο μετά το 560

**- Οι Έλληνες της Μικράς Ασίας υπό
τον Κροίσο**

**- Η Σπάρτη οργανώνει τη συμμαχία
της στην Πελοπόννησο**

**- Ίδρυση της Περσικής
Αυτοκρατορίας**

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 599-550

**Πρόγνωση έκλειψης ηλίου από το
Θαλή (585)**

Ξενοφάνης (570) Ανακρέων (572)

**Πυθαγόρας (575;) - Θέογνις –
Φωκυλίδης**

**Κατασκευή Του Ηραίου της Σάμου
(570-560) (Ροίκος και Θεόδωρος)
και του Αρτεμισίου της Εφέσου
(550)**

Σιμωνίδης ο Κείος (556-467)

**«Ἀναξίμανδρος πρῶτος ἐτόλμησε
τήν οἰκουμένην ἐν πίνακι γράψαι»
(550)**

Εκαταίος ο Μιλήσιος (περ. 550)

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 546

Ο Πεισίστρατος τύραννος στην
Αθήνα
Νίκη του Κύρου Β΄ επί του Κροΐσου
Υποταγή των Ελλήνων της Μικράς
Ασίας στους Πέρσες

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 540

Κατασκευή του Εκατόμπεδου στην
Ακρόπολη και έναρξη κατασκευής
του ναού του Ολυμπίου Διός
(Αθήνα) - Ηράκλειτος (540-480)

ΕΤΟΣ π.Χ.: 534

Ένταξη των παραστάσεων του
Θέσπι στα Μεγάλα Διονύσια
Αισχύλος (525) – Ερυθρόμορφος
ρυθμός (525) - Ο Κούρος της
Αναβύσσου - Πίνδαρος (518-438)
Παρμενίδης (515)

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 514

**Δολοφονία του Ιππάρχου, γιου του
Πεισίστρατου**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 511

Πτώση των Πεισιστρατιδών

ΕΤΟΣ π.Χ.: 508/7

**Μεταρρυθμίσεις Κλεισθένη
100 δήμοι – 30 τριπτύες – 10 φυλές
Βουλή των 500**

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 511

**Κόραξ Συρακόσιος
(ρητοροδιδάσκαλος)**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 505

Βακχυλίδης (505-450)

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 500

Ιωνική επανάσταση (499-494)
Βοήθεια από τους Αθηναίους
Καταστροφή της Μιλήτου (494)

ΕΤΟΣ π.Χ.: 492

Πρώτη εκστρατεία των Περσών
εναντίον της Ελλάδας

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 500

Αναξαγόρας (500-428)
Διαμόρφωση του θεατρικού χώρου
στο ιερό του Διονύσου
Γέννηση του Σοφοκλή (496)
Εμπεδοκλής (495)

ΕΤΟΣ π.Χ.: 492

Φρυνίχου «Μιλήτου Άλωσις»

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 490

Δεύτερη εκστρατεία των Περσών
Μάχη του Μαραθώνα - Μιλτιάδης

ΕΤΟΣ π.Χ.: 482

Κατασκευή στόλου από τους
Αθηναίους

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 490

Πρωταγόρας

ΕΤΟΣ π.Χ.: 486

Ένταξη της κωμωδίας στα Μεγάλα
Διονύσια

ΕΤΟΣ π.Χ.: 485

Γέννηση Ευριπίδη – «Το παιδί του
Κριτίου»

ΕΤΟΣ π.Χ.: 484

Πρώτη νίκη του Αισχύλου
Γοργίας (483-376)

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 480

Τρίτη εκστρατεία των Περσών
Μάχες στις Θερμοπύλες – Ναυμα-
χίες στο Αρτεμίσιο και Σαλαμίνα –
Θεμιστοκλής – Πυρπόληση της
Ακρόπολης των Αθηνών από τους
Πέρσες

ΕΤΟΣ π.Χ.: 479

Μάχες Πλαταιών (Παυσανίας) -
Μυκάλης

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 480

Ελλάνικος, Ηρόδοτος, Αντιφών
(σοφιστής)
Τεισίας Συρακόσιος (μαθητής του
Κόρακος)

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 478

**Οχύρωση Αθηνών και Πειραιώς
Αθηναϊκή συμμαχία (της Δήλου)
εναντίον των Περσών**

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 476

**Φρυνίχου «Φοίνισσαι» (χορηγός
Θεμιστοκλής)**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 472

Αισχύλου «Πέρσαι»

ΕΤΟΣ π.Χ.: 470

**Σωκράτης, Πρόδικος, Ιππίας,
Αντιφών (ρήτωρ)
Έναρξη εργασιών για την
κατασκευή του ναού του Διός στην
Ολυμπία**

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 466

**Νίκη του Κίμωνα στον Ευρυμέδοντα
εναντίον των Περσών**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 465

Θάνατος Θεμιστοκλή

ΕΤΟΣ π.Χ.: 462

**Αφαίρεση των πολιτικών
αρμοδιοτήτων από τον Άρειο Πάγο
και απόδοσή τους στο δήμο
(«Άκρατος» δημοκρατία)**

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 468

Πρώτη νίκη του Σοφοκλή

ΕΤΟΣ π.Χ.: 467

Αισχύλου «Επτά επί Θήβας»

ΕΤΟΣ π.Χ.: 465

**Κατασκευή Ποικίλης Στοάς
(Πολύγνωτος- Μίκων)**

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 460

Έναρξη κατασκευής των Μακρών
Τειχών

ΕΤΟΣ π.Χ.: 454

Μεταφορά του συμμαχικού ταμείου
από τη Δήλο στην Αθήνα

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 460

Γέν. Δημοκρίτου, Κριτία, Ιπποκράτη
Αισχύλου «Προμηθεύς» (;)

ΕΤΟΣ π.Χ.: 458

Αισχύλου «Ορέστεια»

ΕΤΟΣ π.Χ.: 456

Θάνατος Αισχύλου
Σοφοκλή «Αίας»

ΕΤΟΣ π.Χ.: 454

Γένν. Θουκυδίδη

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 450-49

**Εκστρατεία του Κίμωνος στην
Κύπρο**

**Νίκες Αθηναίων (Σαλαμίνα Κύπρου)
Θάνατος Κίμωνος**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 447

**Ίδρυση του ομοσπονδιακού
κράτους της Βοιωτίας**

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 450

**Ακμή Μύρωνος και Πολυκλείτου
Ακμή Ιπποδάμου του Μιλησίου
(πολεοδόμου)**

**Έναρξη κατασκευής Παρθενώνα
(Ικτίνος – Καλλικράτης)**

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 446

**Μάχη της Κορωνείας – Ήττα των
Αθηναίων**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 445

**«Τριακονταετείς σπονδές» μεταξύ
Αθηναίων και Λακεδαιμονίων**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 443

Αποικισμός Θουρίων

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 446

Εγκαίνια του μεγάλου Ωδείου

ΕΤΟΣ π.Χ.: 445

Γένν. Αριστοφάνη, Λυσία

ΕΤΟΣ π.Χ.: 442

Σοφοκλή «Αντιγόνη»

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 440

Αποστασία Σάμου

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 440

Γένν. Ανδοκίδη

ΕΤΟΣ π.Χ.: 438

Ευριπίδη «Άλκηστις»
Το χρυσελεφάντινο άγαλμα της
Αθηνάς (Φειδίας)
Εγκαίνια του Παρθενώνα

ΕΤΟΣ π.Χ.: 437

Έναρξη κατασκευής των
Προπυλαίων της Ακρόπολης
(Μνησικλής)

ΕΤΟΣ π.Χ.: 436

Γένν. Ισοκράτη

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 433

Ανάμειξη των Αθηναίων στη διαμάχη Κορινθίων-Κερκυραίων υπέρ των Κερκυραίων

ΕΤΟΣ π.Χ.: 432

**Επέμβαση των Κορινθίων στην Ποτεΐδαια
Πολιορκία της Ποτεΐδαιας από τους Αθηναίους – Το Μεγαρικό ψήφισμα**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 431

**Επίθεση Θηβαίων κατά Πλαταιών (Άνοιξη) - Έναρξη Πελοποννησιακού πολέμου
Αρχιδάμειος πόλεμος (431-421)**

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 431

Ευριπίδη «Μήδεια» - Ο Θουκυδίδης αρχίζει τη συγγραφή του

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 430

Λοιμός στην Αθήνα

ΕΤΟΣ π.Χ.: 429

Θάνατος του Περικλή – Πολιορκία των Πλαταιών από τους Λακεδαιμόνιους

ΕΤΟΣ π.Χ.: 428

Αποστασία της Λέσβου – Έναρξη εμφυλίου πολέμου στην Κέρκυρα (-425)

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 430

Γένν. Ξενοφώντος

ΕΤΟΣ π.Χ.: 428

Ευριπίδη «Ιππόλυτος»

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 427

Παράδοση των Μυτιληναίων –
Παράδοση των Πλαταιέων – Σφαγές
στην Κέρκυρα

ΕΤΟΣ π.Χ.: 425

Κατάληψη της Πύλου από τους
Αθηναίους

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 427

Γένν. Πλάτωνος
Σοφοκλή «Οιδίπους Τύραννος»
430/425;

ΕΤΟΣ π.Χ.: 425

Ευριπίδη «Ικέτιδες» «Εκάβη»
425;/420;
Αριστοφάνη «Αχαρνείς»

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 424

**Μεταφορά του πολέμου στη
Χαλκιδική**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 422

Θάνατος Κλέωνος – Βρασίδα

ΕΤΟΣ π.Χ.: 421

Ειρήνη του Νικία

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 421

**Αριστοφάνη «Ειρήνη»
Κτίζεται το Ερέχθειο (421-406)**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 420

**Η ιπποκρατική συγγραφή «Περί
ιερῆς νούσου»
Καθιέρωση της λατρείας του
Ασκληπιού**

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 416

Εκστρατεία των Αθηναίων εναντίον
της Μήλου
Παράδοση των Μηλίων

ΕΤΟΣ π.Χ.: 415

Εκστρατεία των Αθηναίων εναντίον
της Σικελίας

ΕΤΟΣ π.Χ.: 414

Επέμβαση της Σπάρτης στη Σικελία

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 415

Ευριπίδη «Τρωάδες»

ΕΤΟΣ π.Χ.: 414

Αριστοφάνη «Όρνιθες»

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 413

Κατάληψη και οχύρωση της
Δεκέλειας της Αττικής από τους
Σπαρτιάτες
Ήττα των Αθηναίων στη Σικελία
Δεκελεικός – Ιωνικός πόλεμος (413-
404)

ΕΤΟΣ π.Χ.: 412

Αποστασία των συμμάχων της
Αθήνας
Συμμαχία της Περσίας με τη Σπάρτη

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 413

Ευριπίδη «Ιφιγένεια εν Ταύροις»

ΕΤΟΣ π.Χ.: 412

Ευριπίδη «Ελένη»
Διογένης ο Κυνικός (Σινωπεύς)
(412-323)

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 411

Κατάλυση της Δημοκρατίας στην
Αθήνα

Το καθεστώς των 400

Το καθεστώς των 5000

ΕΤΟΣ π.Χ.: 410

Αποκατάσταση της Δημοκρατίας

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 411

Ευριπίδη «Φοίνισσες»

Αριστοφάνη «Λυσιστράτη»

Εισάγονται οι λατρείες της Κυβέλης,
της Βένδης και του Άδωνη

ΕΤΟΣ π.Χ.: 409

Σοφοκλή «Φιλοκτήτης»

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 408

**Επιστροφή του Αλκιβιάδη στην
Αθήνα**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 407

**Συνεννόηση και φιλία Λυσάνδρου -
Κύρου**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 406

**Ναυμαχία των Αργινουσών
Νίκη Αθηναίων – Καταδίκη
Αθηναίων στρατηγών**

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 407 περ.

Θάνατος Ευριπίδη και Σοφοκλή

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 405

Ήττα των Αθηναίων στους Αιγός ποταμούς - Πολιορκία των Αθηνών

ΕΤΟΣ π.Χ.: 404

Συνθηκολόγηση Αθηνών (Άνοιξη)
Εγκατάσταση των Τριάκοντα
τυράννων (Σεπτέμβριος)

ΕΤΟΣ π.Χ.: 403

Εισβολή του Θρασύβουλου στην
Αττική (Ιανουάριος) - Ήττα των
Τριάκοντα τυράννων (Μάιος)
Αποκατάσταση της Δημοκρατίας
(Σεπτέμβριος)

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 405

Αριστοφάνη «Βάτραχοι»

ΕΤΟΣ π.Χ.: 403

Λυσία «κατά Ερατοσθένους»

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 401

Ο Κύρος εκστρατεύει εναντίον του Αρταξέρξη.
«Κύρου Ανάβασις». «Κάθοδος των μυρίων»

ΕΤΟΣ π.Χ.: 399

Επιστροφή των Μυρίων στα Μικρασιατικά παράλια. Ο Αγησίλαος αναγορεύεται βασιλιάς.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 401

Ο Ξενοφών στις Σάρδεις. Ακολουθεί τον Κύρο με τους «Μυρίους»

ΕΤΟΣ π.Χ.: 399

Θάνατος Σωκράτη και Θουκυδίδη

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 397

Ο Αθηναίος στρατηγός Κόνων στην υπηρεσία του Αρταξέρξη

ΕΤΟΣ π.Χ.: 396

Εκστρατεία του Αγησιλάου στην Μικρά Ασία – Περσική προπαγάνδα και οικονομική εκστρατεία εναντίον της Σπάρτης στην Ελλάδα

ΕΤΟΣ π.Χ.: 395

Κορινθιακός πόλεμος (395-386)
Αθηναίοι, Κορίνθιοι, Μεγαρείς,
Βοιωτοί εναντίον της Σπάρτης

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 397

Πλάτωνος «Απολογία Σωκράτους»

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 394

**Ανάκληση του Αγησιλάου – Νίκη
του Αγησιλάου στην Κορώνεια**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 393

**Επιστροφή του Κόνωνος στην
Αθήνα – Ανοικοδόμηση των τειχών**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 392

Η Σπάρτη προσεγγίζει την Περσία

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 394

**Ο Ξενοφών στο πλευρό του
Αγησιλάου
Ανάγλυφη στήλη του Δεξίλεω**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 392

**Αριστοφάνη «Εκκλησιάζουσαι»
Ίδρυση ρητορικής σχολής από τον
Ισοκράτη**

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 386

Βασίλειος / Ανταλκίδειος ειρήνη

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 390

**Πρώτο ταξίδι του Πλάτωνος στην
Κάτω Ιταλία και Σικελία
Γένν. Αισχίνη, Υπερείδη**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 388

**Αριστοφάνη «Πλούτος»,
Λυσία «Ολυμπιακός»**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 387

**Επιστροφή του Πλάτωνος από την
Κάτω Ιταλία και Σικελία – Ίδρυση
της Ακαδημίας
Ο διάλογος «Γοργίας»**

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 382

Κατάληψη της Καδμείας (της Θήβας) από τους Σπαρτιάτες

ΕΤΟΣ π.Χ.: 377

Ίδρυση της Β΄ Αθηναϊκής συμμαχίας

ΕΤΟΣ π.Χ.: 371

Νίκη των Θηβαίων επί των Σπαρτιατών στα Λεύκτρα

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 385

Δημοσθένης 385/4-322
Αριστοτέλης 385-322

ΕΤΟΣ π.Χ.: 380

Ισοκράτη «Πανηγυρικός»

ΕΤΟΣ π.Χ.: 376

Πλάτωνος «Πολιτεία» (;)

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 370

**Πρώτη εισβολή των Θηβαίων στη
Λακωνία**

ΕΤΟΣ π.Χ.: 367

**Πρώτη μνεία της Αιτωλικής
Συμπολιτείας**

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 367

**Ισοκράτη Επιστολή προς Διονύσιον
Δεύτερο ταξίδι του Πλάτωνος στη
Σικελία**

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 362

Δεύτερη εισβολή των Θηβαίων στη
Λακωνία

Ο Αγησίλαος πρωτοστατεί στην
άμυνα της «ατείχιστης Σπάρτης»
Μάχη της Μαντίνειας

ΕΤΟΣ π.Χ.: 361

Εκστρατεία του Αγησιλάου στην
Αίγυπτο

ΕΤΟΣ π.Χ.: 359

Θάνατος του Αγησιλάου
Άνοδος του Φιλίππου Β΄ στο θρόνο
της Μακεδονίας

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 362

Τρίτο ταξίδι του Πλάτωνος στη
Σικελία

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 357

Πρώτες προστριβές Αθηναίων –
Φιλίππου Β΄
Διάσπαση Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας

ΕΤΟΣ π.Χ.: 356

Γέννηση Μ. Αλεξάνδρου

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ π.Χ.: 355

Ισοκράτη, Περί Ειρήνης
(λίγο μετά) θάνατος του
Ξενοφώντος

ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΒΙΒΛΙΟ 2ο

ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Η πρώτη φράση του κειμένου («Μετὰ δὲ ταῦτα οὐ πολλαῖς ἡμέραις ὕστερον») παραπέμπει τον αναγνώστη στο τέλος του ογδούου βιβλίου τουΘουκυδίδη. Στα επτά¹ βιβλία των Ελληνικῶν εξιστοροῦνται τα γεγονότα της περιόδου 411 ἔως 362 π.Χ. Η ιστορική αφήγηση έχει οργανωθεί σε τρεις μεγάλες ενότητες².

1. Ο χωρισμός σε επτά βιβλία είναι μεταγενέστερος.

2. Οι μελετητές του Ξενοφώντος υποστηρίζουν τη «στρωματική σύνθεση» των Ελληνικῶν, δηλαδή ὅτι το ἔργο γράφτηκε σε διαφορετικές περιόδους της ζωής του συγγραφέα.

Α΄ Η πρώτη ενότητα (1.1.1-2.3.10) περιλαμβάνει τα γεγονότα της τελευταίας περιόδου του Πελοποννησιακού πολέμου από το 411 π.Χ., όπου διακόπτεται η αφήγηση του Θουκυδίδη ως τον τερματισμό του πολέμου, 404 π.Χ., με την ήττα και την παράδοση της Αθήνας.

Β΄ Η δεύτερη (2.3.11-5.1.36) εξιστορεί την κατάληψη της εξουσίας στην Αθήνα από τους Τριάκοντα τυράννους, την αποκατάσταση της δημοκρατίας, τις σχέσεις της Σπάρτης με τους Πέρσες, τις συνεχείς μετακινήσεις των ελληνικών πόλεων σε διάφορες συμμαχίες και συγκρούσεις ως την αποδοχή της «ειρήνης του βασιλέως» (ή της «Ανταλκιδείου ειρήνης»), 386 π.Χ., με την οποία οι Ελληνικές πόλεις αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν

α) την επικυριαρχία του βασιλιά της Περσίας στις μικρασιατικές πόλεις και στα νησιά και β) στην Σπάρτη, το δικαίωμα να επιβλέπει την τήρηση των όρων της συνθήκης. Γ' Η τρίτη ενότητα (5.2.37-7.4.27) προβάλλει, μέσα από πολλές άλλες ιστορικές εξελίξεις, τη βαθμιαία άνοδο της δύναμης της Θήβας, την κατάληψη της ακρόπολης της Θήβας από τους Σπαρτιάτες (382 π.Χ.), τις συγκρούσεις Θηβαίων-Σπαρτιατών ως τη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.), σταθμό στην Θηβαϊκή ηγεμονία. Οι συνεχείς συγκρούσεις και ανακατατάξεις λήγουν με τη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.), στην οποία συγκρούστηκαν όλες οι σημαντικές ελληνικές πόλεις και το αποτέλεσμα ήταν αμφίροπο. Η αξιολόγηση της σημασίας αυτής της μάχης αποτυ-

πώνεται στην προτελευταία φράση του έβδομου βιβλίου: «ἀκρισία καὶ ταραχὴ ἔτι πλείων μετὰ τὴν μάχην ἐγένετο ἢ πρόσθεν ἐν Ἑλλάδι».

ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΔΥΟ ΠΡΩΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΒΙΒΛΙΟ ΠΡΩΤΟ: Σε επτά κεφάλαια ο Ξενοφών καταγράφει τις συγκρούσεις των Αθηναίων και των Σπαρτιατών στον Ελλήσποντο και το Ανατολικό Αιγαίο ως τη νίκη του αθηναϊκού στόλου στις Αργινούσες (406 π.Χ.) και τη δίκη των Αθηναίων στρατηγών. (Βλ. ΕΙΣΑΓΩΓΗ, Πελοποννησιακός Πόλεμος, γ' ο πόλεμος στο Ανατολικό Αιγαίο).

ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Σε τέσσερα κεφάλαια εξιστορούνται: οι δυσκολίες του εκστρατευτικού σώματος των Σπαρτιατών στη Χίο και η

ανάληψη της ηγεσίας του σπαρτιατικού στόλου, για δεύτερη φορά, από το Λύσανδρο. Οι νέοι σύμμαχοι των Σπαρτιατών, δηλαδή οι πόλεις και τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου που είχαν αποστατήσει από την εξασθενημένη Αθήνα, δείχνουν εμπιστοσύνη στο Λύσανδρο. Οι διαπραγματεύσεις του με τον Κύρο, Πέρση σατράπη της περιοχής, εξασφαλίζουν περσική οικονομική βοήθεια προς τη Σπάρτη και το πολεμικό της πρόγραμμα. Η βάση του σπαρτιατικού στόλου για τις εξορμήσεις του ήταν η Έφεσος, του αθηναϊκού η Σάμος, ο μόνος πιστός σύμμαχος των Αθηναίων. Στα επόμενα κεφάλαια (2.1.16- 2.4.43) περιγράφεται η καταστροφή του αθηναϊκού στόλου στους Αιγός ποταμούς (405 π.Χ.), η πολιορκία και η παράδοση της Αθήνας (404

π.Χ.), η κατάληψη της εξουσίας από τους Τριάκοντα, τα εγκλήματά τους και η αποκατάσταση της δημοκρατίας.

Τα κεφάλαια του 2ου Βιβλίου των Έλληνικῶν που ακολουθούν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον:

α) φιλολογικό· ένας ικανός ιστορικός περιγράφει με σαφήνεια και ζωντάνια γεγονότα και πρόσωπα μιας ταραγμένης περιόδου.

β) ιστορικό· ποιοι παράγοντες οδήγησαν σε διάλυση την ισχυρότερη ναυτική, οικονομική και στρατιωτική δύναμη της κλασικής εποχής και σε κατάλυση τη δημοκρατία.

γ) πολιτικό· σε ποιες απάνθρωπες ακρότητες μπορεί να φτάσει ένα καθεστώς βίας και αυθαιρεσίας.

Πόσο υπεύθυνοι για την κατάσταση είναι οι πολίτες εκείνοι που

νομίζουν ότι οι αδικίες εις βάρος των συμπολιτών τους δεν «αγγίζουν» τους ίδιους. Ποια είναι η ανωτερότητα της δημοκρατίας, παρόλες τις πιθανές αδυναμίες της σε σύγκριση με τα τυραννικά καθεστώτα.

**Ο ΧΩΡΟΣ ΤΩΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΤΟΥ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (411-404 π.Χ.)
ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΠΟΝΤΙΣ**

1. Αιγός ποταμοί	9. ποταμός Σκάμανδρος
2. Σηστός	10. ποταμός Γράνικος
3. Ελαιούς	11. Κύζικος
4. νήσος Ίμβρος	12. Βόσπορος
5. νήσος Τένεδος	13. Βυζάντιον
6. Άσσος	14. Καλχηδών
7. Άβυδος	15. Κίος
8. Λάμψακος	16. Ηραίων Τείχος

ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Βιβλίο 2. Κεφάλαιο 1. §1-15

Περίληψη

Στο πρώτο βιβλίο των Ελληνικών ο Ξενοφών καταγράφει τα γεγονότα της τελευταίας περιόδου του Πελοποννησιακού πολέμου από το 411 ως το 406 π.Χ. (ναυμαχία στις Αργινούσες και νίκη του αθηναϊκού στόλου).

Το δεύτερο βιβλίο των Ελληνικών, που περιλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια, αρχίζει με τις δυσκολίες συντήρησης του εκστρατευτικού σώματος των Σπαρτιατών στη Χίο (405 π.Χ.) και την ανάληψη της ηγεσίας του σπαρτιατικού στόλου, για δεύτερη φορά, από τον Λύσανδρο. Οι νέοι σύμμαχοι των Λακεδαιμονίων δείχνουν εμπιστοσύνη στον Λύσανδρο,

και οι διαπραγματεύσεις του με τον Κύρο εξασφαλίζουν την παροχή οικονομικής βοήθειας προς τη Σπάρτη και το πολεμικό της πρόγραμμα. Η βάση του σπαρτιατικού στόλου για τις εξορμήσεις του ήταν η Έφεσος, του αθηναϊκού η Σάμος.

Βιβλίο 2. Κεφάλαιο 1. §16-32

Κείμενο

Οι στόλοι των αντιπάλων εισπλέουν στον Ελλήσποντο

16 Οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐκ τῆς Σάμου ὀρμώμενοι τὴν βασιλέως κακῶς ἐποίουν, καὶ ἐπὶ τὴν Χιον καὶ τὴν Ἔφεσον ἐπέπλεον, καὶ παρεσκευάζοντο πρὸς ναυμαχίαν, καὶ στρατηγούς πρὸς τοῖς ὑπάρχουσι προσείλοντο Μένανδρον, Τυδέα, Κηφισό-

17 δοτον. Λύσανδρος δ' ἐκ τῆς

Ῥόδου παρὰ τὴν Ἴωνίαν ἐκπλεῖ
πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον πρὸς τε
τῶν πλοίων τον ἕκπλουν καὶ ἐπὶ
τὰς ἀφεστηκυίας αὐτῶν πόλεις.
Ἀνήγοντο δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐκ τῆς
Χίου πελάγιοι· ἡ γὰρ Ἀσία πολεμία
18 αὐτοῖς ἦν. Λύσανδρος δ' ἐξ Ἀβύ-
δου παρέπλει εἰς Λάμψακον σύμμα-
χον οὔσαν Ἀθηναίων· καὶ οἱ Ἀβυδη-
νοὶ καὶ οἱ ἄλλοι παρῆσαν πεζῆ·
ἠγεῖτο δὲ Θῶραξ Λακεδαιμόνιος.
19 Προσβαλόντες δὲ τῇ πόλει
αἶροῦσι κατὰ κράτος, καὶ διήρπα-
σαν οἱ στρατιῶται οὔσαν πλουσίαν
καὶ οἴνου καὶ σίτου καὶ τῶν ἄλλων
ἐπιτηδείων πλήρη· τὰ δὲ ἐλεύθερα
σώματα πάντα ἀφῆκε Λύσανδρος.
20 Οἱ δ' Ἀθηναῖοι κατὰ πόδας πλέ-
οντες ὠρμίσαντο τῆς Χερρονήσου
ἐν Ἐλαιοῦντι ναυσὶν ὀγδοήκοντα καὶ
ἑκατόν. Ἐνταῦθα δὴ ἀριστοποιοι-
μένοις αὐτοῖς ἀγγέλλεται τὰ περὶ

Λάμψακον, καὶ εὐθὺς ἀνήχθησαν

21 εἰς Σηστόν. Ἐκεῖθεν δ' εὐθὺς ἐπισιτισάμενοι ἔπλευσαν εἰς Αἶγος ποταμοὺς ἀντίον τῆς Λαμψάκου· διεῖχε δὲ ὁ Ἑλλήσποντος ταύτην σταδίους ὡς πεντακαίδεκα. Ἐνταῦθα δὴ ἐδειπνοποιοῦντο.

Κατάληψη θέσεων

22 Λύσανδρος δὲ τῇ ἐπιούσῃ νυκτί, ἐπεὶ ὄρθρος ἦν, ἐσήμανεν εἰς τὰς ναῦς ἀριστοποισαμένους εἰσβαίνειν, πάντα δὲ παρασκευασάμενος ὡς εἰς ναυμαχίαν καὶ τὰ παραβλήματα παραβάλλων, προεῖπεν ὡς μηδεὶς κινήσοιτο ἐκ τῆς τάξεως **23** μηδὲ ἀνάξοιτο. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἅμα τῷ ἡλίῳ ἀνίσχοντι ἐπὶ τῷ λιμένι παρετάξαντο ἐν μετώπῳ ὡς εἰς ναυμαχίαν. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἀντανήγαγε Λύσανδρος, καὶ τῆς ἡμέρας ὄψὲ ἦν, ἀπέπλευσαν πάλιν εἰς τοὺς

24 Αἰγός ποταμούς. Λύσανδρος δὲ τὰς ταχίστας τῶν νεῶν ἐκέλευσεν ἔπεσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, ἐπειδὴν δὲ ἐκβῶσι, κατιδόντας ὅ τι ποιοῦσιν ἀποπλεῖν καὶ αὐτῷ ἐξαγγεῖλαι. Καὶ οὐ πρότερον ἐξεβίβασεν ἐκ τῶν νεῶν πρὶν αὐταὶ ἤκον. Ταῦτα δ' ἐποίει τέτταρας ἡμέρας· καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανήγοντο.

Ἡ ολιγωρία των Αθηναίων

25 Ἀλκιβιάδης δὲ κατιδὼν ἐκ τῶν τειχῶν τοὺς μὲν Ἀθηναίους ἐν αἰγιαλῷ ὀρμοῦντας καὶ πρὸς οὐδεμιᾶ πόλει, τὰ δ' ἐπιτήδεια ἐκ Σηστοῦ μετιόντας πεντεκαίδεκα σταδίου ἀπὸ τῶν νεῶν, τοὺς δὲ πολεμίους ἐν λιμένι καὶ πρὸς πόλει ἔχοντας πάντα, οὐκ ἐν καλῷ ἔφη αὐτοὺς ὀρμεῖν, ἀλλὰ μεθορμίσει εἰς Σηστὸν παρήνει πρὸς τε λιμένα καὶ πρὸς πόλιν· οὐ ὄντες ναυμαχήσετε, ἔφη,

26 ὅταν βούλησθε. Οἱ δὲ στρατηγοί, μάλιστα δὲ Τυδεὺς καὶ Μένανδρος, ἀπιέναι αὐτὸν ἐκέλευσαν· αὐτοὶ γὰρ νῦν στρατηγεῖν, οὐκ ἐκείνον. Καὶ ὁ μὲν ὤχετο.

Το στρατήγημα του Λύσανδρου

27 Λύσανδρος δ', ἐπεὶ ἦν ἡμέρα πέμπτη ἐπιπλέουσι τοῖς Ἀθηναίοις, εἶπε τοῖς παρ' αὐτοῦ ἐπομένοις, ἐπὰν κατιδῶσιν αὐτοὺς ἐκβεβηκότας καὶ ἐσκεδασμένους κατὰ τὴν Χερρόνησον (ὅπερ ἐποίουν πολὺ μᾶλλον καθ' ἐκάστην ἡμέραν, τὰ τε σιτία πόρρωθεν ὠνούμενοι καὶ καταφρονοῦντες δὴ τοῦ Λυσάνδρου, ὅτι οὐκ ἀντανῆγεν), ἀποπλέοντας τοῦμπαλιν παρ' αὐτὸν ἄραι ἀσπίδα κατὰ μέσον τὸν πλοῦν. Οἱ δὲ ταῦτα ἐποίησαν ὡς ἐκέλευσε.

Η συντριπτική ήττα των Αθηναίων

28 Λύσανδρος δ' εὐθύς ἐσήμανε τὴν ταχίστην πλεῖν, συμπαρήει δὲ καὶ Θώραξ τὸ πεζὸν ἔχων. Κόνων δὲ ἰδὼν τὸν ἐπίπλου, ἐσήμανεν εἰς τὰς ναῦς βοηθεῖν κατὰ κράτος. Διεσκεδασμένων δὲ τῶν ἀνθρώπων, αἱ μὲν τῶν νεῶν δίκροτοι ἦσαν, αἱ δὲ μονόκροτοι, αἱ δὲ παντελῶς κεναί· ἡ δὲ Κόνωνος καὶ ἄλλαι περὶ αὐτὸν ἑπτὰ πλήρεις ἀνήχθησαν ἀθρόαι καὶ ἡ Πάραλος, τὰς δ' ἄλλας πάσας Λύσανδρος ἔλαβε πρὸς τῆ γῆ. Τοὺς δὲ πλείστους ἄνδρας ἐν τῆ γῆ συνέλεξεν· οἱ δὲ καὶ ἔφυγον εἰς τὰ τειχύ-

29 δρια. Κόνων δὲ ταῖς ἐννέα ναυσὶ φεύγων, ἐπεὶ ἔγνω τῶν Ἀθηναίων τὰ πράγματα διεφθαρμένα κατασχὼν ἐπὶ τὴν Ἀβαρνίδα τὴν Λαμψάκου ἄκραν ἔλαβε αὐτόθεν τὰ μεγάλα τῶν Λυσάνδρου νεῶν ἰστία, καὶ

αὐτὸς μὲν ὀκτῶ ναυσὶν ἀπέπλευσε
παρ' Εὐαγόραν εἰς Κύπρον, ἡ δὲ
Πάραλος εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀπαγγε-
λοῦσα τὰ γεγονότα.

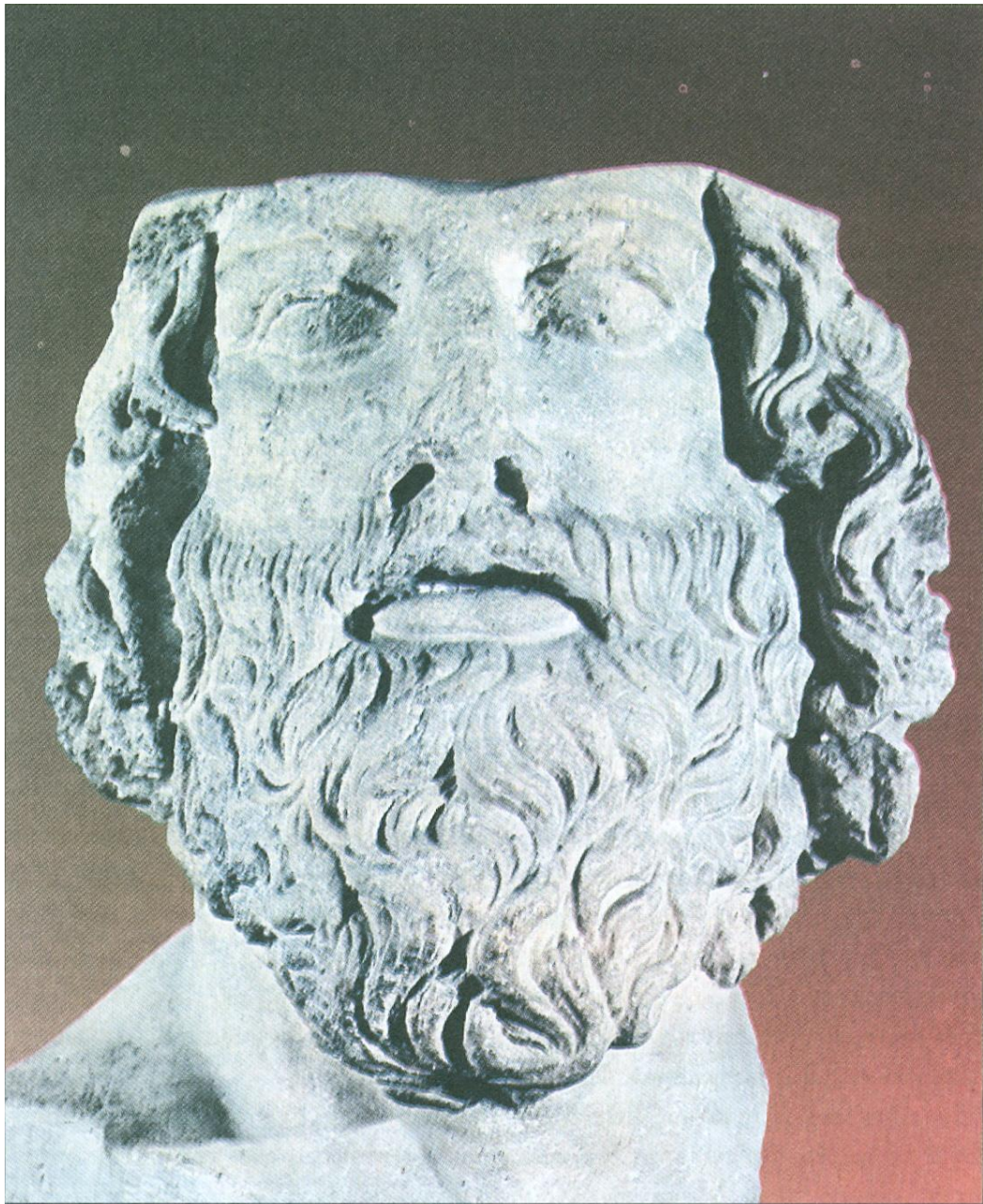
Ἡ δίκη καὶ ἡ ἐκτέλεση τῶν αἰχμαλώτων

30 Λύσανδρος δὲ τὰς τε ναῦς καὶ
τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τὰλλα πάντα
εἰς Λάμψακον ἀπήγαγεν, ἔλαβε δὲ
καὶ τῶν στρατηγῶν ἄλλους τε καὶ
Φιλοκλέα καὶ Ἀδείμαντον. Ἡ δ' ἡμέ-
ρα ταῦτα κατειργάσατο, ἔπεμψε
Θεόπομπον τὸν Μιλήσιον ληστήν
εἰς Λακεδαίμονα, ἀπαγγελοῦντα τὰ
γεγονότα, ὃς ἀφικόμενος τριταῖος

31 ἀπήγγειλε. Μετὰ δὲ ταῦτα Λύσαν-
δρος ἀθροίσας τοὺς συμμάχους
ἐκέλευσε βουλευέσθαι περὶ τῶν αἰχ-
μαλώτων. Ἐνταῦθα δὴ κατηγορίαι
ἐγίγνοντο πολλαὶ τῶν Ἀθηναίων, ἃ
τε ἤδη παρεννομήκεσαν καὶ ἃ ἔψη-

φισμένοι ἦσαν ποιεῖν, εἰ κρατήσειαν τῇ ναυμαχίᾳ, τὴν δεξιὰν χεῖρα ἀποκόπτειν τῶν ζωγρηθέντων πάντων, καὶ ὅτι λαβόντες δύο τριήρεις, Κορινθίαν καὶ Ἀνδρίαν, τοὺς ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πάντας κατακρημνίσειαν. Φιλοκλῆς δ' ἦν στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, ὃς τούτους διέφθειρεν.

32 Ἐλέγετο δὲ καὶ ἄλλα πολλά, καὶ ἔδοξεν ἀποκτεῖναι τῶν αἰχμαλώτων ὅσοι ἦσαν Ἀθηναῖοι πλὴν Ἀδειμάντου, ὅτι μόνος ἐπελάβετο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ περὶ τῆς ἀποτομῆς τῶν χειρῶν ψηφίσματος· ἠτιάθη μέντοι ὑπὸ τινῶν προδοῦναι τὰς ναῦς. Λύσανδρος δὲ Φιλοκλέα πρῶτον ἐρωτήσας, ὃς τοὺς Ἀνδρίους καὶ Κορινθίους κατεκρήμνισε, τί εἴη ἄξιος παθεῖν ἀρξάμενος εἰς Ἑλληνας παρανομεῖν, ἀπέσφαξεν.

Ο Λύσανδρος (Εκδοτική Αθηνών)

γλωσσικά σχόλια

ὀρμῶμαι+ἐκ+γεν. / ὀρμῶ (-άω) =
εξορμώ από..., έχω ως ορμητήριο
(ορμή· βίαιη, σφοδρή κίνηση)

**τὴν βασιλέως (γῆν) κακῶς
ἐποίουν = λεηλατούσαν τη χώρα
του βασιλιά (της Περσίας)**

**προσείλοντο· προσαιροῦμαί τινα =
εκλέγω επιπλέον, (επίσης), κάποιον**

**ἀνάγομαι = βγαίνω από το λιμάνι
στην ανοιχτή θάλασσα**

**ἀφέστηκα - ἀφίσταμαι =
αποστατώ**

**αἶρῶ κατὰ κράτος = κυριεύω με
έφοδο**

ἐπιτήδεια = εφόδια

**τὰ ἐλεύθερα σώματα = οι ελεύθε-
ροι, οι πολίτες**

κατὰ πόδας = από κοντά

**ὀρμίζομαι = αγκυροβολώ (ὄρμος·
μικρός κόλπος, αγκυροβόλι)**

**ἀριστοποιοῦμαι = τρώω, (προ)γευ-
ματίζω - η λ. ἄριστον στα κείμενα**

του Ομήρου και του Αισχύλου
σημαίνει πρωινό, πρόγευμα. Στην
ιωνική και στην αττική πεζογραφία,
μεσημεριανό γεύμα.

**ἐπισιτίζομαι = εφοδιάζομαι με
τρόφιμα**

ἀντίον = απέναντι

διέχω = έχω πλάτος

ταύτη = εκεί

**στάδιον, τὸ (πληθ. στάδιοι, οι,
στάδια, τα) μέτρο μήκους, 185μ.**

ἡ ἐπιοῦσα (ἔπειμι) = η επομένη

σημαίνω + απαρ. = δίνω σήμα να...

**παραβλήματα παραβάλλω =
τοποθετώ στα πλάγια του πλοίου
παραπετάσματα (από παλιά
δέρματα ή από χοντρά υφάσματα),
για να προστατευθούν οι ναύτες
από τα εχθρικά βέλη**

**προεῖπεν· προαγορεύω =
προειδοποιῶ**

τάξις = παράταξη

**ἀνίσχῳ = σηκώνω ψηλά - ὁ ἥλιος
ἀνίσχει· ανατέλλει**

**ἀντανάγω = βγάζω κι εγώ τα πλοία
ἀπό το λιμάνι, για να αντιμετωπίσω
τους αντιπάλους**

ὄψε̃ = αργά, βράδυ

ἔπομαί τινι = ακολουθῶ κάποιον

ἐπειδὰν ἐκβῶσι = δηλ. οι Αθηναῖοι

**ἐξαγγεῖλαι αὐτῷ̃ = να ανακοινώ-
σουν σ' αυτόν, δηλ. στον Λύσανδρο**

**πριν αὐταὶ ἤκον = παρά μόνο αφού
ἦρθαν αυτές (δηλ. οι τριήρεις που
εἶχε στείλει για να κατασκοπεύουν)**

**αἰγιαλὸς = ανοιχτή, αμμώδης πα-
ραλία (γιαλός)**

**ὄρμῶ (-έω) (<ὄρμος) = αράζω,
αγκυροβολώ**

**μεθορμίζω (<ὄρμος) = μετακινού-
μαι σε άλλο αγκυροβόλι**

**μετιόντας· μέτειμι (μετέρχομαι) =
αναζητώ, ψάχνω να βρω**

**ἀπιέναι· ἄπειμι = απέρχομαι,
φεύγω**

**ῥῆχτο· οἶχομαι = σηκώνομαι και
φεύγω**

**οἱ ἐπόμενοι (τοῖς Ἀθηναίοις) παρ'
αὐτοῦ = αυτοί που ακολουθούσαν,
που κατασκόπευαν (τους Αθηναί-
ους) κατά διαταγή του**

**ἐσκεδασμένους· σκεδάννυμαι
= διασκορπίζομαι**

πόρρωθεν = από μακριά

**ῶνοῦμαι (-έομαι) = ψωνίζω,
αγοράζω**

**ἀποπλέοντας = (υποκ.) τοὺς
ἐπομένους τοῖς Ἀθηναίοις: τους
κατασκόπους· ἀποπλέοντας
τοῦμπαλιν παρ' αὐτόν: επιστρέ-
φοντας με τα πλοία προς αυτόν**

**αἶρω ἀσπίδα = (ναυτικό σήμα)
σηκώνω ψηλά μια ασπίδα**

**κατὰ μέσον τὸν πλοῦν = στο μέσο
της απόστασης, της διαδρομής**

**συμπαρήει· συμπάρειμι = συμπο-
ρεύομαι, πηγαίνω μαζί**

**βοηθῶ κατὰ κράτος εἰς τὰς ναῦς =
τρέχω αμέσως στα πλοία**

**ὁ ἐπίπλους = η επιθετική κίνηση
του στόλου των αντιπάλων**

**μονόκροτοι, δίκροτοι, πλήρεις
(νῆες) = μέσα στη σύγκρουση που
επικράτησε από την επίθεση των
Σπαρτιατῶν ἄλλες από τις αθηναϊ-
κές τριήρεις βρέθηκαν με μια σειρά**

κωπηλάτες (μονόκροτοι), άλλες με
δυο σειρές (δίκροτοι), άλλες τελεί-
ως άδειες (κεναί) και μόνο οκτώ με
τα πληρώματά τους στη θέση τους
(πλήρεις).

πρὸς τῆ γῆ = στην ακτή

συνέλεξεν· συλλέγω = συγκε-
ντρώνω, «πιάνω» - ειρωνική χρή-
ση του ρήματος, αφού ο Λύσαν-
δρος έπιασε (σαν ψάρια) τους
ναύτες στη στεριά

τειχύδριον = μικρό οχυρό –
υποκοριστικό της λ. τείχος

διαφθείρονται τὰ πράγματα τῶν
Ἀθηναίων = καταστρέφονται οι
Αθηναίοι

κατέχω (αμτβ.) = (ως ναυτικός
όρος) προσορμίζομαι

ἡ ἄκρα τῆς Λαμψάκου = το
ακρωτήριο

**ἡ δ' ἡμέρα = την ημέρα κατά την
οποία, την ίδια μέρα που...**

**τριταῖος ἀφικόμενος = αφού
έφτασε μετά από τρεις μέρες**

**οἱ σύμμαχοι βουλευόνται = οι
σύμμαχοι ανταλλάσσουν απόψεις
και αποφασίζουν**

**ἃ τε ἤδη παρεννομήκεσαν =
(αναφ. αιτιολ. πρότ.) και για εκείνα
τα εγκλήματα πολέμου που είχαν
ἤδη διαπράξει**

**ζωγροῦμαι = συλλαμβάνομαι
ζωντανός**

**κρατῶ τῆ ναυμαχία = νικῶ (τον
αντίπαλο) στη ναυμαχία**

**ἐπιλαμβάνομαι + γεν. = είμαι
αντίθετος σε κάτι**

**ἀποτομή τῶν χειρῶν = αποκοπή,
κόψιμο των χεριών**

αἰτιῶμαί τινα = κατηγορώ κάποιον
αἰτιῶμαι ὑπό τινος = κατηγορούμαι
ἀπό κάποιον

ερμηνευτικά σχόλια

§16-32

Στο απόσπασμα αυτό ο Ξενοφών αφηγείται ένα σημαντικό γεγονός: την καταστροφή του αθηναϊκού στόλου στους Αἰγὸς ποταμούς του Ελλησπόντου που σφράγισε το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου. Προσδιορίζει με σαφήνεια τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έγινε η καταστροφή. Ο αναγνώστης πρέπει να έχει εποπτεία του χώρου και του χρόνου αλλά και των αιτίων, που προκάλεσαν το γεγονός. Σ' αυτό βοηθούν 1) οι επιρρηματικοί προσδιορισμοί, κυρίως εμπρόθετοι,

2) το αναπτυγμένο σύστημα των δευτερευουσών προτάσεων και των μετοχών, 3) το λεξιλόγιο. Η αφήγηση μοιράζεται ανάμεσα στους δύο πρωταγωνιστές, τους Αθηναίους και τους Λακεδαιμονίους. Κυρίαρχη προσωπικότητα είναι ο Λύσανδρος.

Όλο το κείμενο δένεται με τον σύνδεσμο δὲ (χρήση μεταβατική όχι αντιθετική), ο οποίος σε κάθε περίπτωση παρουσιάζει ένα νέο βήμα στη συνέχεια του λόγου.

§16 τὴν βασιλέως κακῶς ἐποίουν
Πρβλ. 18 «ἡ γὰρ Ἀσία πολεμία αὐτοῖς ἦν»· η περσική πολιτική, με τον σατράπη κυρίως της Λυδίας Κύρο, βοηθούσε σταθερά πλέον τους Σπαρτιάτες εναντίον των Αθηναίων.

§ 17 πρὸς τὸν ἔκπλουν τῶν πλοίων

Για να μη βγαίνουν από τον Ελλήσποντο εμπορικά πλοία που μετέφεραν σιτηρά στην πολιορκημένη Αθήνα.

Χαρακτηριστικό δείγμα της χρήσης των εμπρόθετων προσδιορισμών: οι κινήσεις του Λυσάνδρου προσδιορίζονται ως προς την αφετηρία, την πορεία, την κατεύθυνση και τους σκοπούς σε μία πρόταση τριών περίπου γραμμών.

§ 19 καὶ διήρπασαν οἱ στρατιῶται... καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδείων πλήρη

Πρβλ. 20 «Ἐνταῦθα (δηλ. ἐν Ἐλαιοῦντι), ἀριστοποιούμενοις», 21 «ἐκεῖθεν (δηλ. ἐκ Σηστοῦ) ἐπισιτισάμενοι... ἐνταῦθα, (δηλ. ἐν Αἰγὸς

ποταμοῖς) ἔδειπνοποιοῦντο», 25 «τὰ ἐπιτήδεια ἐκ Σηστοῦ μετιόντας». Τα εκστρατευτικά σώματα, κατά την αρχαιότητα, δεν είχαν «σώμα εφοδιασμού». Ἐπρεπε να εξασφαλίσουν τη συντήρησή τους ἢ με αρπαγή και λεηλασία, ὅπως ἔκαναν οι Λακεδαιμόνιοι στη Λάμψακο ἢ αγοράζοντας ο κάθε στρατιώτης τα τρόφιμά του ἀπό την τοπική αγορά, ὅπως ἔκαναν οι Αθηναῖοι στη βόρεια ακτή του Ελλησπόντου. Ο τρόπος επισιτισμοῦ των αντιπάλων ἦταν καθοριστικός για τις εξελίξεις.

§16-20

Οι αρχικές κινήσεις των αντιπάλων (16-18) δίνονται κυρίως σε χρόνο παρατατικό· παίρνουν ἔτσι εὖρος, διάρκεια. Ὄταν ὁμως οι δύο στόλοι πλησιάζουν (20 κεξ.) η αφήγηση γίνεται σε ἀόριστο· οι αντίπαλοι

επισπεύδουν τη σύγκρουσή τους. Η κατάληψη της Λαμψάκου (19) δίνεται με ζωηρότητα σε ιστορικό ενεστῶτα («αίρουσι κατὰ κράτος»).

§25

Σ' αυτή την παράγραφο φαίνεται χαρακτηριστικά πόσο βοηθούν οι μετοχές για να δοθεί –πέρα από τη σαφήνεια– και το βάθος των ενεργειών: ο Ξενοφών οργανώνει τον λόγο του έτσι ώστε να έχει τη μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια και συντομία. Τα δεδομένα στα οποία στηρίζει ο Αλκιβιάδης τις απόψεις του και τις συμβουλές του (οὐκ ἔν καλῶ ἔφη..., παρήνει, ἔφη) δηλώνονται με μετοχές: κατιδών... ὀρμουῖντας... μετιόντας... ἔχοντας). Η απεγνωσμένη προσπάθειά του να πείσει τους Αθηναίους στρατηγούς να αλλάξουν λιμάνι δηλώνεται και με τη

χρήση του Παρατατικού (παρήνει) και κυρίως με την ξαφνική χρησιμοποίηση του ζωντανού ευθέος λόγου (οὐ ὄντες ναυμαχήσετε, ἔφη, ὅταν βούλησθε), στον οποίο περικλείεται και το βασικό του επιχείρημα.

Ἄλκιβιάδης κατιδὼν ἐκ τῶν τειχῶν
Ο Αλκιβιάδης, μετά την καθάρωση και την αυτοεξορία του, είχε εγκατασταθεί σε ιδιόκτητο πύργο, κοντά στη Σηστό.

§29 ἡ Πάραλος (ναῦς)

Το ένα από τα δύο ταχύπλοα, ιερά πλοία των Αθηναίων (το άλλο ήταν η Σαλαμινία) που χρησιμοποιούσαν για διπλωματικές και άλλες (όχι πολεμικές) αποστολές.

Εὐαγόρας

Ο σημαντικότερος βασιλιάς της Κύ-

πρου (411-373 π.Χ.), σύμμαχος των Αθηναίων

§30-32

Το πρώτο κεφάλαιο του Β΄ βιβλίου των «Ἑλληνικῶν» κλείνει με τον θρίαμβο του Λυσάνδρου και την εκτέλεση των Αθηναίων αιχμαλώτων. Χαρακτηριστική και απάνθρωπη είναι η τελευταία λέξη του κεφαλαίου: ὁ ἐπιστολεύς του Σπαρτιατικού στόλου ἔσφαξε με τα ἴδια του τα χέρια τον Αθηναίο στρατηγὸ Φιλοκλή. Ο Ξενοφὼν χρησιμοποιεῖ σύντομες περιόδους (ἡ σύνδεση με τον μεταβατικὸ δὲ) και φωτίζει εντυπωσιακές λεπτομέρειες των δραματικῶν γεγονότων.

§30 Θεόπομπον τὸν Μιλήσιον ληστήν

Ἡ πειρατεία ἦταν διαδεδομένη στην

αρχαιότητα και περισσότερο σε περιόδους ταραγμένες. Ακόμη και αν η συνεργασία του Μιλήσιου πειρατή δεν ήταν «εθελοντική», οι Σπαρτιάτες αυτή την περίοδο του πολέμου, είχαν αρκετά χρήματα, για να πληρώσουν μισθοφόρους, αλλά και για να εξαγοράζουν όσους θα τους φαίνονταν χρήσιμοι. Ο νέος Πέρσης διοικητής της περιοχής, ο Κύρος, έδωσε μεγάλα χρηματικά ποσά στον Λύσανδρο.

§31 ἃ παρενενομήκεσαν

Δηλ. οι Αθηναίοι πρβλ. 32 ἄρξάμενος εἰς Ἑλληνας παρανομεῖν· δηλ. ο Φιλοκλής· η «παρανομία» ἐγκείται ὄχι σε παράβαση γραπτῶν νόμων ἢ συμφωνιῶν μεταξύ των εμπολέμων, ἀλλὰ στην παραβίαση ἀγραφῶν νόμων, καθιερωμένων, πανελληνία, θεσμῶν για την τύχη

ομήρων και αιχμαλώτων. Γι' αυτό κατηγορήθηκαν οι Αθηναίοι και ειδικότερα ο Φιλοκλής ως εγκληματίες πολέμου.

**τὴν δεξιὰν χεῖρα ἀποκόπτειν τῶν
ζωγρηθέντων πάντων**
Άλλες πηγές, όπως ο Πλούταρχος (Λύσανδρος, κεφ. 9) αναφέρουν ότι οι Αθηναίοι είχαν αποφασίσει να κόψουν όχι το χέρι αλλά τον αντίχειρα του δεξιού χεριού, ώστε όσοι θα συλλαμβάνονταν αιχμάλωτοι να μην μπορούν να πιάσουν δόρυ (επομένως να μην μπορούν να ξαναπολεμήσουν), αλλά να μπορούν να κρατούν το κουπί (ώστε να χρησιμοποιηθούν ως κωπηλάτες στα αθηναϊκά πλοία, σε καταναγκαστικά έργα).

§32 ὅσοι ἦσαν Ἀθηναῖοι

Μόνο οι Αθηναῖοι καταδικάστηκαν και εκτελέστηκαν. Οι άλλοι, από συμμαχικές πόλεις και μισθοφόροι, αφέθηκαν να γυρίσουν στις πόλεις τους. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς των μελετητών του Ξενοφώντα, με βάση τις αρχαίες πηγές, φαίνεται ότι ο αριθμός των εκτελεσθέντων ήταν τουλάχιστον τρεις χιλιάδες.

μόνος ἐπελάβετο...ψηφίσματος

Ο Αδείμαντος ήταν ο μόνος από τους ρήτορες/πολιτικούς που αντιτάχθηκαν στη σκληρή και απάνθρωπη πρόταση του ακρωτηριασμού των αντιπάλων. Η πρόταση όμως εγκρίθηκε από τη συνέλευση, αλλά βέβαια δεν εφαρμόστηκε, γιατί βρέθηκαν οι Αθηναῖοι στη θέση του ηττημένου. Το ψήφισμα πάντως

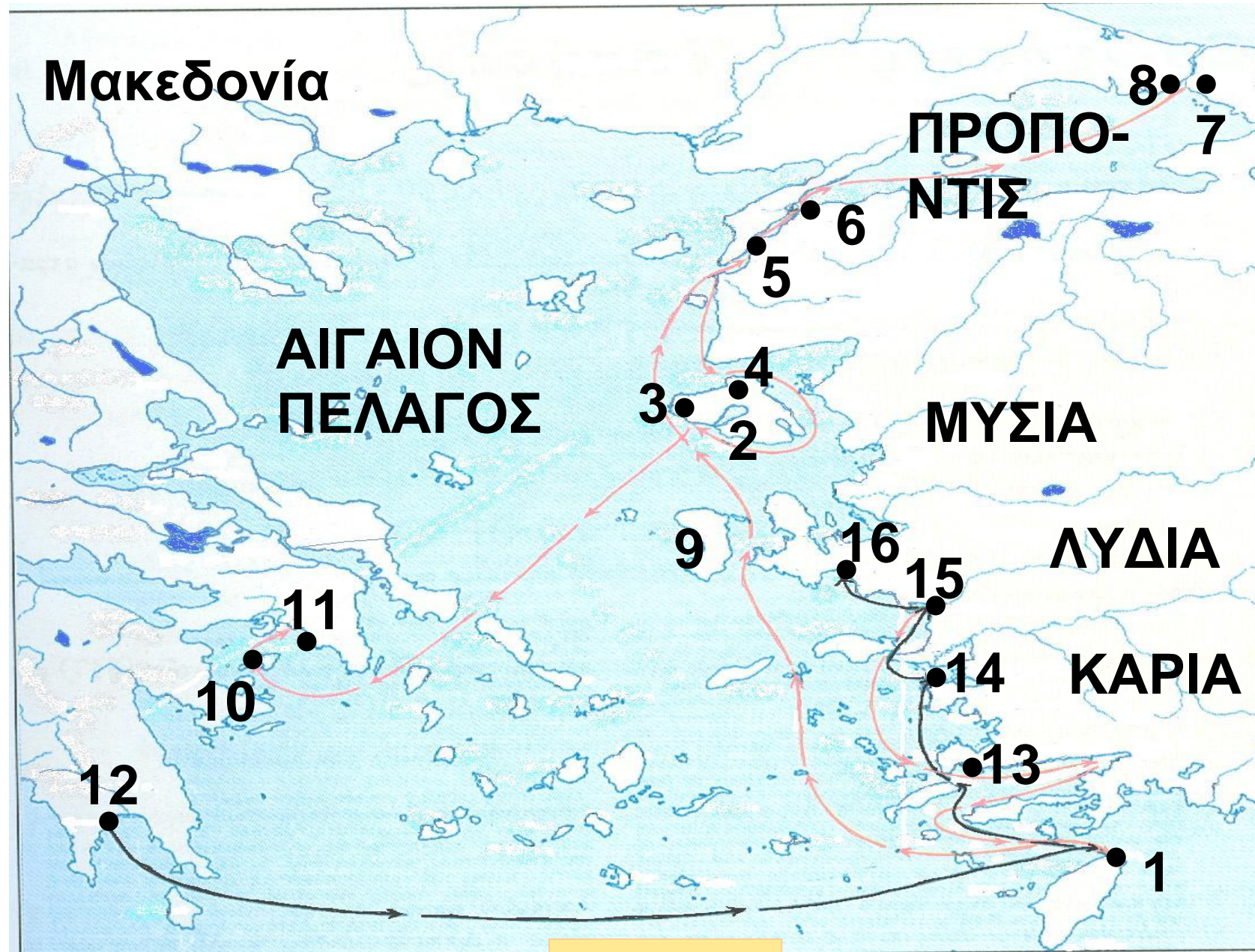
**απέβλεπε στο να ανακόψει το
ρεύμα των λιποτακτών και αυτών
που προσχωρούσαν στις τάξεις του
σπαρτιατικού ναυτικού δελεα-
σμένοι από τα χρήματα του Κύρου.**

**ἤτιάθη μέντοι ὑπό τινων προδοῦ-
ναι τὰς ναῦς**

**Ο Αδείμαντος γλύτωσε τη θανατική
καταδίκη λόγω της ανθρώπινης
στάσης που τήρησε κατά την έγκρι-
ση του ψηφίσματος. Ο Ξενοφών
καταγράφει όμως και μια άλλη εξή-
γηση: κατηγορηθηκε όμως από
μερικούς ότι πρόδωσε (στους
Λακεδαιμονίους) τον στόλο (των
Αθηναίων): Η διάδοση αυτή, ότι
δηλ. η ήττα στους Αιγός ποταμούς
ήταν αποτέλεσμα προδοσίας, βρή-
κε μεγάλη απήχηση στην Κοινή
γνώμη της Αθήνας.**

Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΛΥΣΑΝΔΡΟΥ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

1. Ρόδος	9. νήσος Χίος
2. νήσος Λέσβος	10. Αίγινα
3. Ερεσός	11. Αθήναι - Πειραιεύς
4. Μήθυμνα	12. Γύθειον
5. Άβυδος	13. Αλικαρνασσός
6. Λάμψακος	14. Μίλητος
7. Καλχηδών	15. Έφεσος
8. Βυζάντιον	16. Τέως

ερωτήσεις - ασκήσεις

1. Αφού ξαναδιαβάσετε το κείμενο των παραγράφων 25-27 κα 30-32 να απαντήσετε στις εξής ερωτήσεις.

- Τι συμβούλευσε ο Αλκιβιάδης τους Αθηναίους και ποια ήταν η αντίδραση των Αθηναίων στρατηγών;
- Τι συμβούλευσε ο Λύσανδρος τους κατασκόπους του;
- Πώς μεταχειρίστηκε ο Λύσανδρος τους αιχμαλώτους;

**2. Υπογραμμίστε τη σωστή σημασία η λέξη ἐπιπλέω (§16) σημαίνει:
πλέω στο πέλαγος,
αποπλέω,
πλέω εναντίον,
πλέω στην επιφάνεια.**

3. Υπογραμμίστε την ορθή απάντηση ως προς το συντακτικό ρόλο της λέξης αὐτῶν (§17) είναι:

**γεν. κτητική του πόλεις
αντικείμενο του ἀφεστηκυίας
γεν. αντικειμενική του ἔκπλουν
κατηγ. προσδ. του πλοίων**

4. Να γραφεί το κείμενο (§16-19) με τις εξής αλλαγές:

Οἱ Ἀθηναῖοι = ὁ Ἀθηναῖος στρατηγός, Λύσανδρος = Λακεδαιμόνιοι, οἱ Ἀβυθῆνοι καὶ οἱ ἄλλοι = ἡ στρατιά (ο ρηματικός τύπος ἀφῆκε (§19) θα γίνει ἀφείσαν).

5. Να καταγραφούν οι εμπρόθετοι επιρρηματικοί προσδιορισμοί των §§16-17 κατά το είδος της επιρρηματικής σχέσης, π.χ. τοῦ τόπου: ὀρμώμενοι ἐκ τῆς Σάμου...

6. Υπογραμμίστε τη σωστή απάντηση:

ο ρημ. τύπος ἀνήχθησαν (§20) σημαίνει:

**βγήκαν στο πέλαγος
ανοίχτηκαν
πορεύθηκαν
επέστρεψαν**

7. Να γραφεί το κείμενο των §§23-24 με τις εξής αλλαγές: οἱ Ἀθηναῖοι = ἡ στρατιὰ τῶν Ἀθηναίων. Λύσανδρος = Λακεδαιμόνιοι

8. Ποιο ήταν το σχέδιο μάχης που διαμόρφωσε ο Λύσανδρος από τη στιγμή που οι Αθηναίοι «ἔπλευσαν εἰς Αἶγὸς ποταμούς». Κάτω από ποιες συνθήκες και με ποιες σκέψεις διαμόρφωσε το σχέδιό του;

9. Να γραφεί σύντομο κείμενο στα αρχαία ελληνικά, όπου ο ίδιος ο Λύσανδρος να καταγράφει τις ενέργειές του (με λέξεις-φράσεις του κειμένου) π.χ. Ἐξέπλευσα ἐκ Ῥόδου πρὸς Ἑλλάσποντον (§16-24)

10. Οι λέξεις/φράσεις της στήλης Α (§25-26) να συνδεθούν με το συντακτικό χαρακτηρισμό τους της στήλης Β και με τη λέξη που συμπληρώνουν/προσδιορίζουν της στήλης Γ (σύμφωνα με το υπόδειγμα):

A

**η λέξη /
φράση**

**τούς Ἀθηναίους
ἔχοντας
μεθορμίσαι
ὄντες
οἱ στρατηγοί
ἐκεῖνον**

B

εἶναι

**υποκείμενο
υποκείμενο
κατηγ. μετοχή
αντικείμενο
υποθ. μετοχή
αντικείμενο**

Γ

**προσδιορίζει /
συμπληρώνει**

**τούς πολεμίους
κατιδῶν
ἐκέλευσαν
παρήνει
στρατηγεῖν
ναυμαχήσετε**

11. Ποια συμβουλή έδωσε ο Αλκιβιάδης στους Αθηναίους στρατηγούς και σε ποια δεδομένα την στήριξε;

12. Ποια εντολή έδωσε ο Λύσανδρος στους άνδρες που κατασκόπευαν τους Αθηναίους και ποια η σκοπιμότητά της;

13. Υπογραμμίστε τη σωστή απάντηση:

Η μετοχή διεσκεδασμένων (§28) είναι:

επιθετική

αιτιολογική

εναντιωματική

τροπική

14. Τα υποκείμενα της στήλης Α (§28-29) να συνδεθούν με τους ρηματ. τύπους της στήλης Β που ανήκουν:

A	B
Θώραξ	βοηθεῖν
Κόνων	συνέλεξεν
τὰς ναῦς	ἀπέπλευσε
Λύσανδρος	διεφθαρμένα
Πάραλος	ἐσήμανεν
τὰ πράγματα	συμπαρήει

15. Να γραφεί το κείμενο με τις εξής αλλαγές: (§28-29)

Λύσανδρος = Λακεδαιμόνιοι, Κόνων = Κόνων καί Τιμόθεος.

16. Πού οφείλεται η πλήρης επιτυχία του σχεδίου του Λυσάνδρου;

17. Υπογραμμίστε τη σωστή απάντηση:

ο ρηματ. τύπος ἀπήγαγεν (§30) σημαίνει:

έκλεψε
οδήγησε
τιμώρησε
εξαφάνισε

18. α) Πώς εξηγείτε το γεγονός ότι οι πρώην σύμμαχοι των Αθηναίων και τώρα των Λακεδαιμονίων είναι και οι σκληρότεροι κριτές των αιχμαλώτων;

β) Να γράψετε στα αρχαία τη φράση: «αν νικήσουμε στη ναυμαχία, θα κόψουμε το δεξί χέρι όλων των αιχμαλώτων».

19. Να καταγράψετε τις λέξεις που έχουν στρατιωτική σημασία και εξακολουθούν και σήμερα να έχουν την ίδια ή διαφορετική σημασία.

20. Να συμπληρωθούν τα κενά με σύνθετους τύπους του ρ. πλέω.

**Ο στόλος των Λακεδαιμονίων με
ναύαρχο τον Λύσανδρο**

**..... από
τη Ρόδο, τις
ακτές της Ιωνίας,
στον Ελλήσποντο και
..... στη
Λάμψακο. Μετά από πέντε ημέρες
..... με
ταχύτητα τον πορθμό από τη
Λάμψακο ως τους Αιγός ποταμούς
και
εναντίον των αθηναϊκών πλοίων.**

**21. Ποιες από τις παρακάτω λέξεις
της ΝΕ έχουν ετυμολογική συγγέ-
νεια με τις λέξεις α) ὄρμή, ὄρμ και β)
ὄρμος: αφορμή, εξορμώ, ορμητή-
ριο, ορμητικός, ορμίσκος, ορμόνη,
παρόρμηση, προσορμίζομαι.**

22. Συνδέστε τις λέξεις της στήλης Α

(§16-19) με τις σημασίες τους στη στήλη Β.

A

B

είσπλέω

πλησιάζω με το πλοίο

έκπλέω

πλέω μαζί με...

προσπλέω

βγαίνω από το λιμάνι με το πλοίο

συμπλέω

πλέω ανάμεσα

ἀναπλέω

φεύγω με το πλοίο

διαπλέω

πλέω γύρω από

καταπλέω

φτάνω με το πλοίο στο λιμάνι

παραπλέω

πλέω εναντίον

έπιπλέω

μπαίνω με το πλοίο

περιπλέω

πλέω πάνω

ἀποπλέω

πλέω παράλληλα

Θέματα για συζήτηση

- Γιατί νικήθηκαν οι Αθηναίοι στους Αιγός ποταμούς παρά την παράδοση που είχαν ως έμπειροι ναυτικοί;
- Ποια προτερήματα είχε ο Λύσανδρος ως στρατηγός;

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 1ου ΤΟΜΟΥ

- **Εισαγωγή (Γ. Χρυσάφης)7**
- **Χρονολόγιο
(Α. Δρουκόπουλος)99**

- **Ξενοφώντος
Ελληνικά – Αγησίλαος
(Α. Δρουκόπουλος - Γ. Χρυσάφης)
Ελληνικά, Βιβλίο 2.....130**

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.